Томас Манн

Маріо і чарівник

Перекладач: Євген Попович

Згадка про Торре ді Венере завжди викликає в мене гнітюче почуття. Злість, роздратування, напруження із самого початку висіли в повітрі, а наостанці нас зовсім приголомшила пригода зі страхітливим Чіполлою, в особі якого, здавалося, фатально і, зрештою, по-людському дуже вимовно втілився й загрозливо зосередився весь лиховісний дух тамтешніх настроїв. Уже саме те, що мимовільними свідками жахливого кінця (як нам потім здавалося, наперед визначеного, закладеного в природі речей) стали ще й діти, було неподобством, прикрим непорозумінням, яке викликав своїми облудними містифікаціями той дивний чоловік. Слава богу, діти так і не збагнули, де скінчилась вистава і де почалася катастрофа, а ми не квапились відбирати в них щасливу віру, що то була тільки гра.

Торре лежить кілометрів за п'ятнадцять від Порто Клементе, одного з найпопулярніших курортів на Тірренському морі, по-міському елегантного, завжди дуже людного під час сезону, з готелем і крамничками на мальовничій вулиці вздовж моря і широким пляжем, покритим кабінами, піщаними фортецями з "прапорцями різних країн і засмаглими курортниками, сповненим руху і гамору. Берег там усюди встелений м'якеньким, дрібним піском, облямований пінієвими гаями, на нього задивляються близькі гори, тож і не дивно, що скоро в Порто Клементе, не дуже далеко від нього, з'явився скромніший конкурент: Торре ді Венере, — де, між іншим, давно вже й сліду не лишилося від тієї вежі, що дала йому назву, — як місце відпочинку стало ніби відділенням великого сусіднього курорту; протягом кількох років його вважали ідилічним куточком для небагатьох, сховищем для тих, хто любить тиху самоту. Але, як звичайно буває в таких місцевостях, межа спокою й тиші

давно вже посунулась узбережжям аж до Маріна Петрієра і бозна-куди далі. Бо ж відомо, що світ шукає тиші й відлякує її, коли зі сміховинною пристрастю кидається на неї; він гадає, що міг би жити з нею в парі й що там, де панує він, могла б панувати й вона; і навіть коли на її місці вже розпочався ярмарок світської метушні, йому все ще здається, що звідти не втекла тиша. Через це й Торре, хоч воно й досі ще скромніше, не таке показне, як Порто Клементе, стало дуже модне серед італійців і чужоземних гостей. Тепер уже ті, що хочуть відпочити, не всі прагнуть потрапити на великосвітський курорт, хоч Порто Клементе й далі переповнене ними і їхнім гамором, а їдуть у Торре, це навіть вишуканіше, та й дешевше місце, і воно й досі приваблює до себе колишньою тишею, якої тут давно вже немає. У Торре збудовано Гранд-готель, повиростали численні пансіонати, претензійні й простіші, власники й винаймачі літніх будиночків і садків угорі над узбережжям уже не мають спокою. У липні й серпні Торре тепер нічим не відрізняється від Порто Клементе: скрізь кишать купальники, які галасують, сваряться чи голосно виявляють свою радість і яким сонце немилосердно обпалює потилиці; на сліпучій блакиті води погойдуються пласкі, яскраво розфарбовані човники, обліплені дітьми; повітря сповнюють дзвінкі дитячі імена, що їх вигукують охриплі з надмірної опіки матері, не спускаючи з ока вутлих човників; торгівці устрицями, напоями, квітками, кораловими прикрасами та cornetti al burro1, переступаючи через ноги тих, що лежать на піску, теж хрипкими, по-південному протяжними голосами пропонують свій товар.

Таким було узбережжя в Торре, коли ми туди приїхали, — досить приємним, та все ж нам здалося, що ми трохи поспішили. Середина серпня — саме розпал сезону для італійців і не зовсім сприятлива пора для чужинців, якщо вони хочуть натішитись красою цієї місцевості. Скільки люду набивалося надвечір у кав'ярні під відкритим небом на набережній, хоча б у ту ж "Есквізіто", де ми часом сиділи і де нас обслуговував Маріо, той самий Маріо, про якого я зараз розповідатиму! Вільного столика майже не можна було знайти, а оркестри, незважаючи один на одного, грали собі кожен своє, аж у голові гуло. Якраз надвечір сюди щодня прибувало поповнення з Порто Клементе, бо непосидющі

веселі гості великосвітського курорту полюбляли прогулюватися в Торре; по шосе невпинно сновигали "фіати", і листя лаврових дерев та олеандрових кущів на цілий дюйм покривала біла, як сніг, пилюка — видовище незвичайне, але не дуже приємне.

Узагалі в Торре ді Венере найкраще приїздити у вересні, коли більшість купальників уже зникає, або в травні, поки море ще не нагрілося до такої міри, що мешканець півдня зважиться пірнути у воду. Крім того, до початку сезону й після його закінчення Торре хоч і не зовсім порожнє, а все ж життя в ньому трохи стихає і менше впадає в око італійський колорит. Під тентами біля кабін і в їдальнях пансіонатів сидять переважно англійці, німці та французи, а в серпні чужинець почуває себе ізольованим, ніби гостем нижчого ґатунку серед флорентійського й римського товариства, принаймні так було в Гранд-готелі, де ми, не мавши під рукою адрес якихось малих пансіонатів, найняли собі кімнати.

У цьому ми не без прикрого почуття переконалися першого ж таки вечора, коли зайшли обідати до їдальні й кельнер показав нам, де сідати. Місце було як місце, але нас вабила звернена до моря засклена веранда, де на столиках під червоними дашками світилися ліхтарики. Вона була така сама переповнена, як і зала, але вільний столик ще б знайшовся. Дітей наших зачарувало те святкове освітлення, і ми наївно попросили пересадити нас на веранду, — як виявилося, попросили недоречно, бо кельнер увічливо, хоч трохи й зніяковіло, відповів, що ті затишні місця тримають для "наших клієнтів" — "ai nostri clinti". Для "наших клієнтів"? А ми хто? Ми ж тут не проїздом, не гості-одноденки, а солідні пожильці, для яких готель мав стати домівкою на три-чотири тижні! Зрештою, ми вирішили не з'ясовувати, яка різниця між нами й тими клієнтами, що мали право обідати під червоними ліхтариками, а з'їли свій pranco2 в загальній залі за буденно освітленим столиком — досить-таки посередній, звичайне несмачне вариво всіх готелів; згодом нам більше сподобалася кухня в пансіонаті "Елеонора", розташованому трохи далі від берега.

Ми перебралися туди через три-чотири дні, ще не встигнувши навіть добре обжитися в Гранд-готелі, і зовсім не через веранду та її ліхтарики; діти, швидко заприязнившись з кельнерами й хлопчиками-посильними, захоплені морем, скоро забули про ту барвисту принаду. Але з деякими клієнтами, що сиділи на веранді, чи, швидше, з адміністрацією, що запобігала перед ними, у нас зразу ж виникло одне з тих непорозумінь, які з самого початку можуть так пригнітити пожильця, що він піде шукати іншого місця. Серед гостей готелю були й римські аристократи, якийсь principe3 Н. з родиною, а що кімнати того панства прилягали до наших, то княгиня, великосвітська дама й віддана мати, перелякалася коклюшу, яким недавно перехворіли наші діти: інколи вночі невеликий кашель, останній слід тієї недуги, ще порушував звичайний міцний сон нашої найменшої дитини. Природа цієї хвороби ще мало з'ясована і дає поживу для всіляких забобонів, тому ми й не образилися на свою елегантну сусідку, яка, мабуть, дотримуючись досить розповсюдженої думки, ніби коклюш може передатися через самий звук кашлю, злякалася за своїх дітей. З непохитною впевненістю у своїх материнських правах вона поскаржилась дирекції готелю, а та в особі неодмінного адміністратора в сюртуці, виправдуючись і прохаючи вибачення, поквапилась заявити, що за таких обставин нам необхідно переселитися у флігель готелю. Даремно ми запевняли адміністратора, що хвороба минула, що це вже її останні сліди і немає ніякісінької небезпеки заразитися. Домоглися ми тільки того, що нашу справу віддали на суд медицини, тобто на висновок готельному лікареві, — лише йому, самим нам запрошувати якогось лікаря не дозволялося. Ми погодились, певні, що це і княгиню заспокоїть, і нам не доведеться морочити собі голову переселенням. З'явився готельний лікар, чесний і справедливий служник науки. Оглянувши дитину, він підтвердив, що хвороба минула і боятися її немає підстав. Ми вже вирішили, що маємо цілковите право вважати непорозуміння з'ясованим, коли раптом адміністратор заявив, що, незважаючи на лікарське підтвердження, нам однаково доведеться звільнити кімнати й переселитись у флігель.

Це підлабузництво нас обурило. Навряд чи віроломна впертість, з якою ми зіткнулися, походила від княгині. Мабуть, улесливий господар

навіть не зважився сказати їй про лікарський висновок. У кожному разі, ми заявили адміністраторові, що негайно вибираємося з готелю, і відразу ж заходилися спаковувати речі. Щиро сказати, ми не дуже й журилися, бо тим часом устигли мимохідь оглянути пансіонат "Елеонора", що привернув нашу увагу своїм домашнім, привітним виглядом, і познайомитися з його симпатичною господинею, синьйорою Анджольєрі. Пані Анджольєрі, тендітна чорноока жінка тосканського типу років тридцяти, з матово-блідим обличчям кольору слонової кістки, притаманного мешканцям півдня, та її чоловік, мовчазний, лисий, завжди охайно вбраний добродій, мали у Флоренції більший готель і тільки влітку та на початку осені особисто керували філією у Торре ді Венере. Але раніше, до одруження, наша нова господиня була компаньйонкою, супутницею, костюмеркою, навіть приятелькою Дузе і про ту пору, мабуть, найщасливішу в її житті, вона почала захоплено розповідати вже під час наших перших відвідин. Усі столики й полички в салоні пані Анджольєрі були заставлені фотографіями великої артистки із щирими написами та іншими пам'ятками їхнього спільного життя, і хоч видно було, що культ цікаво прожитого минулого мав трохи сприяти теперішньому розквіту її пансіонату, усе ж таки ми, оглядаючи будинок, із задоволенням і увагою слухали, як вона дзвінкою, уривчастою, тосканською говіркою розповідала про страдницьку добрість, геніальне серце і глибоку чутливість своєї покійної господині.

Отже, ми звеліли перенести туди наші речі, на превеликий жаль готельної обслуги, що, за добрим італійським звичаєм, дуже любила дітей. Нам дали окреме, приємне житло, від якого було зручно діставатися до моря обсадженою молодими платанами алеєю, що виходила на набережну; у прохолодній чистій їдальні мадам Анджольєрі щодня сама насипала суп, обслуга була уважна й ласкава, кухня чудова, навіть знайшлися знайомі з Відня, з якими можна було після обіду погомоніти перед будинком, вони познайомили нас з іншими курортниками — одне слово, усе складалося якнайкраще, ми були цілком задоволені переїздом і начебто мали все, щоб спокійно, мирно відпочивати.

А все ж справжньої втіхи ми не відчували. Може, через той безглуздий випадок, що примусив нас змінити житло, — визнаю, що мене особисто дуже пригнічують такі сутички із звичайною ницістю, наївним зловживанням владою, несправедливістю, жалюгідним підлабузництвом. Я надто довго не можу їх забути і дратуюся, що марно сушу собі голову речами, які трапляються завжди, на кожному кроці. А втім, ми не зовсім порвали стосунки з Гранд-готелем. Діти й далі приятелювали з його служниками, один із них лагодив їм іграшки, часом ми пили чай у садку готелю і, бувало, бачили княгиню, коли вона з яскраво-червоними, підмальованими губами, легко, але впевнено ступаючи, надходила поглянути на своїх улюбленців, яких охороняла англійка. Княгиня й гадки не мала, що ми сидимо так небезпечно близько від її дітей, бо наш малий дістав суворий наказ не дай боже кашлянути при ній.

Не знаю, чи варто про це згадувати, але спека була страхітлива, наче в Африці: не встигнеш вийти за край темно-синього затінку, як сонце починає так немилосердно пекти, що кілька кроків від пляжу до обіднього столу, навіть у самій піжамі, стають подвигом, до якого треба зітхаючи довго готуватися. Хіба можна таке витримати? Та ще й не один тиждень! Звичайно, це південь, класична погода, клімат, у якому розцвіла культура людства, сонце Гомера і так далі. Але що вдієш, за якийсь час мені починає здаватися, що ця погода одурманює людину. День у день над тобою нависає розпечена порожнеча неба, давить тебе, і хоч яскравість барв, дивовижна безпосередність цієї навали світла викликає святковий настрій, почуття безтурботності й незалежності від примх і витівок погоди, — але спершу ти навіть цього не помічаєш, — глибші, складніші потреби північної душі лишаються незаспокоєні, у ній утворюється пустка, а потім прокидається ніби зневага до того, що тебе оточує. Ви маєте рацію, якби не той безглуздий випадок з коклюшем, я б, може, дивився на все це іншими очима; я був роздратований, мабуть, схильний до такого настрою і напівсвідомо вхопився за перший-ліпший психологічний привід якщо не викликати в собі ці почуття, то принаймні виправдати й посилити їх. Отже, уважайте, що ми самі винні, — не море ж, не ранок, проведений перед лицем його вічної краси на чудовому,

м'якому піску. І все ж вийшло так, що ми, незважаючи на свою добру волю, навіть на пляжі не почували себе затишно.

Рано, надто рано ми приїхали; на пляжі ще, як то кажуть, панував місцевий середній клас, — досить приємний на вигляд, тут ви теж маєте рацію; серед молоді було чимало стрункіх, сповнених здорової грації юнаків і дівчат; а проте нас оточували звичайні сірі міщани, які в цих краях, це вже вам доведеться визнати, нітрохи не кращі, ніж під нашим небом. Ох і голоси в цих жінок! Часом просто важко повірити, що ти перебуваєш на батьківщині західноєвропейського вокального мистецтва. "Fuggiero!" — ще й досі в мене стоїть у вухах цей хрипкий, пронизливий вигук, жахливо наголошений, з протяглим, верескливим "е", ніби якийсь машинальний вияв розпачу; протягом трьох тижнів я по сто разів на день чув біля себе: "Fuggiero! Rispondi almeno!"4 До того ж "сп" по-простацькому вимовлялося як "шп", — уже саме це сердило мене, тим більше, що я й так був у поганому гуморі. Ці вигуки були звернені до мерзенного хлопчака з огидною, випаленою сонцем раною між лопатками, — такої капосної, вередливої, злісної дитини я ще зроду не бачив; до всього він ще й був жахливий боягуз, здатний через свою обурливу чутливість до найменшого болю наполохати весь пляж. Якось у воді його вщипнув за палець маленький краб, і через цю дурницю він заревів на цілий берег, мов античний герой, що гірко оплакує свою долю: можна було подумати, що сталося страшне лихо. Мабуть, йому здалося, що він смертельно поранений. Вибравшись рачки на берег, він почав качатися по піску, ніби з нестерпного болю, зойкаючи, стогнучи, відбиваючись руками й ногами від матері, що трагічно голосила над ним, і від сусідів, які намагалися заспокоїти його. З усіх боків позбігалися люди. Привели лікаря, того самого, що так тверезо поставився до нашого коклюшу, і тут він знов показав свою наукову чесність. Добродушно заспокоюючи присутніх, він заявив, що нічогісінько не сталося, порадив своєму пацієнтові просто ще раз залізти у воду й охолодити невеличку ранку на пальці. А проте Фуджеро поклали на зроблені нашвидкуруч ноші й цілою юрбою, наче втопленого чи вбитого, що впав із кручі, понесли з пляжу. А другого дня він уже

знов, ніби ненароком, розвалював іншим дітям піщані фортеці. Одне слово, паскуда, а не хлопчисько.

До того ж цей дванадцятирічний шибеник належав до головних носіїв громадського настрою, що ледь відчутно нависав у повітрі, намагаючись зіпсувати нам загалом приємний відпочинок. Тутешнім стосункам бракувало щирості й невимушеності; ця публіка "гнула кирпу". Спершу важко було збагнути, навіщо і з якою метою ці люди вихваляються своєю гідністю, хизуються одне перед одним і перед чужинцями своїм умінням поводитись, виставляють напоказ перебільшене почуття честі. До чого це все? Але скоро ми зрозуміли, що це політика, що йдеться про ідею нації. І справді, на пляжі аж кишіло юними патріотами — неприродне і дуже гнітюче явище. Адже діти — особлива людська порода, окреме суспільство, так би мовити, своя нація; скрізь, по всьому світу, на ґрунті спільного ставлення до життя вони сходяться легко й неодмінно, хоч би їхній невеликий запас слів і належав до різних мов. Наші малі теж скоро вже гралися з тутешніми дітьми й тими, що приїхали з інших країн. Але часто вони переживали незрозуміле розчарування. Італійці легко ображалися, надто любили демонструвати власну гідність, здавалося, зовсім недоречно виникала боротьба національних прапорів, суперечка за авторитет і ранґ; дорослі втручалися не стільки, щоб утихомирити дітей, скільки щоб рішуче захистити головні засади, виголосити гучні слова про велич і гідність Італії, не вельми веселі промови, після яких уже не хотілось гратися; ми бачили, що наших двоє малих, зніяковілі й розгублені, починають уникати своїх нових товаришів, і нам нелегко було хоч якось пояснити їм становище. Ці люди, казали ми, недавно пережили нервовий струс, щось схоже на хворобу, прикру, але, мабуть, неминучу.

З нашої вини, через наше недбальство дійшло до сутички з цими настроями, які ми все ж таки розуміли й шанували, — після цього другого конфлікту нам почало здаватися, що й попередній був не зовсім випадковий. Одне слово, ми зневажили громадську мораль. Наша восьмирічна донька, така дрібненька, що їй можна було дати хіба що сім років, худа, як горобець, досхочу накупавшись, як звичайно в теплу

погоду, почала знов гратися в мокрому костюмчику; потім ми дозволили їй ще раз сполоснути його від налиплого піску і більше не бруднити. Вона голенька пробігла кілька метрів до води, виполоскала купальник і вернулася назад. Хто б сподівався, який глум, яке обурення, які протести викличе її вчинок, тобто наш вчинок! Не буду вам читати лекції, але відомо, що за останні десятиріччя в цілому світі докорінно змінилося ставлення до голого тіла, а відповідно змінилися й почуття, які воно викликає. Є речі, на які вже ніхто не звертає уваги; саме з цих міркувань ми надали таку волю невинному дитячому тілу. Але тут цю волю сприйняли як виклик. Юні патріоти загорлали. Фуджеро засунув пальці в рот і засвистав. Серед дорослих навколо нас почувся збуджений гомін, що не віщував нічого приємного. Якийсь добродій у міському фраці і в капелюсі, зсунутому на потилицю, не вельми доречному на пляжі, запевнив своїх обурених дам, що він цього так не залишить; він підійшов до нас, і на голови нам полилася сердита філіппіка, в якій весь пафос життєрадісного півдня був поставлений на службу святенницькій моралі. Виявляється, ганебний вчинок, який ми допустили, ще вдвічі ганебніший через те, що ми показали ним свою невдячність і образливу неповагу до гостинної Італії. Ми знехтували не тільки дух і букву правил громадського купання, а й честь його країни, і в ім'я цієї честі він, добродій у капелюсі, подбає про те, щоб наша наруга над національною гідністю не минула безкарно.

Ми задумливо кивали головами, слухаючи цей потік слів. Ми бачили, що заперечувати розпаленому промовцеві марна справа: нам же буде гірше. У нас не одне крутилося на язиці: наприклад, нам хотілося сказати, що слово "гостинність" він уживає не в тому значенні, в якому годилося б за таких обставин, що ми, якщо говорити точніше, не стільки гості Італії, скільки синьйори Анджольєрі, яка декілька років тому з компаньйонки Дузе стала господинею пансіонату. Ще нам кортіло сказати, що ми не уявляли собі, як занепала мораль у цій чудовій країні, коли в ній можливе і навіть необхідне таке повернення до манірності й фальшивої цнотливості. Натомість ми запевнили його, що й гадки не мали робити виклик громадській моралі чи порушувати її, і у своє виправдання посилалися на зелений вік і фізичну нерозвиненість малої

злочинниці. Та все дарма. Нашим запевненням ніхто не повірив, наші виправдання відкинули, а самих нас вирішили добре покарати в науку іншим. Про те, що сталося, повідомили, мабуть, по телефону місцеву владу, і на пляжі з'явився її представник; він заявив, що випадок цей дуже поважний, molto grave, і повів нас на площу, де містився муніципалітет. Там вищий за нього службовець підтвердив попередній висновок про "molto grave", висловив кілька нотацій із приводу нашого вчинку, які недалеко відбігали від повчань добродія в капелюсі і були, мабуть, тут узвичаєні, і оштрафував нас на п'ятдесят лір. Ми вирішили, що пригода варта такого внеску в італійську державну скарбницю, заплатили й пішли. Чи, може, нам треба було виїхати звідти?

Якби ми були так і зробили! Тоді б ми не бачили й не чули того злощасного Чіполлу; але кілька міркувань утримало нас від переїзду в інше місце. Один поет сказав, що тільки лінощі заважають нам виходити з прикрого становища, — якраз це дотепне зауваження може пояснити, чого ми не поїхали звідти. До того ж після такої події нелегко зразу звільнити поле бою: не хочеться визнавати себе переможеним, особливо коли твоя впертість викликає співчуття в інших людей. У віллі "Елеонора" всі одностайно визнали, що з нами повелися несправедливо. Італійці, з якими ми познайомилися за спільним столом, вирішили, що цей випадок аж ніяк не додає слави їхній країні, і заявили, що притягнуть свого земляка до відповідальності. Та він того ж таки дня зник із пляжу разом із своєю компанією, звичайно, не через нас, — але, може, він тому й був такий хоробрий, що мав від'їздити; у кожному разі, нам полегшало, коли його не стало. А як сказати всю правду, то ми лишилися ще й тому, що тутешні обставини почали здаватися нам чудними, усе чудне вже саме собою цінне незалежно від того, яке почуття воно викликає — приємне чи неприємне. Невже треба згорнути вітрила і втекти від пригоди, якщо вона обіцяє тобі не саму радість і втіху? Поїхати, коли життя стає трохи неспокійним, тривожним, коли тебе хтось зачіпає чи навіть ображає? Та ні ж, треба лишитися, придивитись до того, що відбувається, не ховатися від нього і, може, чогось навчитись. Отже, ми лишилися і за свою витривалість отримали страшну винагороду: пережили зловісно-цікаву появу Чіполли.

Я не згадав про те, що саме на той час, коли ми дістали кару від місцевої влади, припав кінець сезону. Той суворий оборонець моралі в капелюсі, який доніс на нас, був не єдиним гостем, що покинув курорт; почався масовий від'їзд, багато ручних візків із багажем рушило в напрямку вокзалу. Пляж утратив своє національне забарвлення, життя в Торре, у кав'ярнях і на алеях парку, стало вільніше, почало більше скидатися на європейське; мабуть, ми тепер могли б навіть обідати на веранді в Гранд-готелі, але нас туди не тягло, ми чудово почували себе за столом у синьйори Анджольєрі, наскільки нам дозволяв чудово почувати себе лихий дух тутешніх країв. Одночасно з цією приємною зміною настала й зміна погоди, — вона майже збіглася із закінченням канікул широкої публіки. Небо затягло хмарами, і зробилося не те щоб прохолодніше, але нестерпна спека, яка панувала вісімнадцять днів, відколи ми приїхали (а може, ще й не один тиждень перед тим), перейшла в парку задуху сироко5, і подеколи оксамитову арену наших вранішніх утіх зрошував короткий дощ. Забув сказати: минуло вже дві третини того часу, який ми собі визначили на Торре, але нам і досі ще здавалося новиною це сонне, вилиняле море, на поверхні якого погойдувалися мляві медузи; безглуздо було б жалкувати за сонцем, через яке ми стільки зітхали, коли воно так гордо й пихато володарювало над пляжем.

Саме в цей час з'явився Чіполла. Кавальєре Чіполла, як стояло на афішах, що одного дня були вивішені геть усюди, навіть в їдальні пансіонату "Елеонора", — мандрівний віртуоз, майстер розважати публіку, forzatore, illusionista e prestidigitatore6 (так він звав себе), який мав намір запропонувати увазі високоповажної публіки Торре ді Венере дивовижні, загадкові й приголомшливі феномени. Чарівник! Досить було самого оголошення, щоб запаморочити голову нашим дітям. Вони ще зроду не бачили таких виступів, ця літня подорож обіцяла їм незнані розваги. Від тієї хвилини вони нам вуха протуркали, щоб ми взяли квитки на вечір штукаря, і хоч пізній початок — дев'ята година — трохи відлякував нас, ми все-таки здалися, сподіваючись, що після перших, мабуть, досить посередніх, номерів Чіполли ми вернемось додому і діти ще встигнуть виспатись до ранку. Отже, ми купили чотири квитки в

самої синьйори Анджольєрі, яка подбала про те, щоб її пожильці дістали гарні місця. Щоправда, за високу майстерність штукаря вона не ручилася, та, зрештою, ми чогось особливого й не сподівались; але нам самим хотілося трохи розвіятись, до того ж нас мимоволі заразила палка цікавість дітей.

Приміщення, в якому мав виступати кавальєре, у розпал сезону правило за кінозал, де щотижня міняли програму. Ми там ще не були. Добиратися туди потрібно було повз palazzo7 — схожу на рицарський замок будівлю, що тепер продавалася, — і далі головною вулицею містечка, на якій містилася аптека, перукарня й крамнички з дрібним крамом і яка з феодального світу через буржуазний вела просто у світ народу, бо далі бігла поміж убогими рибальськими халупами, на порозі яких сиділи старі баби й лагодили неводи; там, у самому центрі народної стихії, і стояла та "зала", що була звичайнісінькою дощаною халабудою; її схожий на браму вхід з обох боків був оздоблений строкатими афішами, які просто наліплювали одну на одну. Отже, того дня, невдовзі після вечері, ми смерком вирушили туди разом із радісно збудженими такою подією, по-святковому одягненими дітьми. Було парко, як уже не один день, спалахували блискавки, подеколи набігав раптовий дощ. Ми взяли з собою парасолі. Йти туди було хвилин п'ятнадцять.

Біля входу в нас перевірили квитки, але свої місця нам довелося шукати самим. Вони були в третьому ряду ліворуч; сідаючи, ми помітили, що, хоч початок і так призначено на пізню годину, ніхто не поспішав. Партер, яким, власне, і кінчалася зала, оскільки тут лож не було, заповнювався дуже повільно, ніби люди навмисне хотіли спізнитися, і ця некваплівість трохи непокоїла нас. Від збудження і втоми в дітей уже й тепер горіли щоки, ніби в лихоманці. Коли ми з'явилися, заповнені були ще тільки стоячі місця в проходах попід стінами і в глибині зали. Там, згорнувши голі руки на грудях поверх смугастих трикотажних сорочок, юрмилися корінні мешканці Торре ді Венере, рибалки, спритні на вигляд хлопці; і коли ми тільки прихильно поставились до цих глядачів з народу, що надавали таким видовищам

колориту й настрою, то діти наші не тямилися з радощів. Адже багато цих людей стали їхніми приятелями й знайомими під час наших надвечірніх прогулянок по узбережжю. Часто, коли сонце, втомившись від своєї велетенської праці, сідало в море і забарвлювало в червонясто-золотий колір піну прибою, що набігала на берег, ми, вертаючись додому, натрапляли на гурт босоногих рибалок, які, ставши в ряд і налягаючи на линву, під протяглі вигуки вибирали з моря неводи, а потім висипали в плетені коші свій здебільшого мізерний вилов, frutti di mare8; діти дивилися на їхню працю, допомагали їм витягати невід, викладали до крихти все, що знали по-італійському, раді, що знайшли собі приятелів. Тепер вони віталися з ними, вишукуючи їх серед публіки попід стінами: он там стоїть Гіскардо, а он і Антоніо; вони знали їхні імена, стиха гукали їх, махали їм руками, і ті у відповідь теж кивали дітям головою і всміхалися, поблискуючи напрочуд здоровими зубами. Ти глянь, тут є навіть Маріо з "Есквізіто", той, що подає нам шоколад! Також хоче поглянути на чарівника і, видно, прийшов уже давно, бо стоїть майже спереду; але нас він не помічає, не звертає на нас ніякої уваги, така вже в нього вдача, дарма що він тільки простий кельнер. Зате ми вітаємося з чоловіком, що видає на пляжі човни; він теж тут, але стоїть далеко ззаду.

Ось уже чверть, майже пів на десяту. Ви розумієте, як ми нервувалися. Коли ж діти ляжуть спати? Ми зробили помилку, привівши їх сюди, але забрати їх тепер, урвавши розвагу, яка, власне, ще й не почалася, було б надто жорстоко. Помалу партер заповнився; можна було сказати, що тут зібралося ціле Торре: гості Гранд-готелю, гості вілли "Елеонора" та інших пансіонатів, усе знайомі з пляжу обличчя. Чути було англійську й німецьку мови, навіть французьку, якою розмовляли румуни з італійцями. За два ряди позад нас сиділа сама пані Анджольєрі поряд зі своїм мовчазним, лисим чоловіком, що двома пальцями пригладжував вуса. Усі прийшли пізно, але ніхто не спізнився: Чіполла змушував чекати на себе.

Саме так: Чіполла змушував чекати на себе. Навмисне нагнітав напруження, відтягуючи свій вихід. Це навіть подобалося публіці але ж

усьому є своя межа. О пів на десяту знялися оплески — увічливий спосіб виявити своє справедливе нетерпіння і водночас показати, що ми ладні прихильно зустріти артиста. Діти, звичайно, радо приєдналися до нетерплячих. Усі діти люблять плескати артистам. Зі стоячих місць почулися рішучі вигуки: "Pronti! Cominciamo!"9 І ви гляньте, як воно буває: зразу виявилося, що справді можна починати, усі перешкоди були миттю усунені. Пролунав удар гонга, йому відповіло багатоголосе "Ох!" із стоячих місць, і завіса розсунулась. Вона відслонила сцену, що скидалася швидше на класну кімнату, аніж на місце, де мав виступати штукар, в основному через чорну дошку, яка стояла на підставці ліворуч біля самої рампи. Крім неї там була ще звичайна жовта вішалка, два плетені стільці місцевого виробу і далі, углибині, — круглий столик, на якому стояла карафа з водою, склянка особливої форми, таця з пляшкою, повною якоїсь жовтої рідини, і лікерна чарка. Нам дали ще дві секунди, щоб ми кинули оком на весь цей антураж, і ось перед залою, в якій навіть не пригасили світла, з'явився Чіполла.

Кавальєре вийшов на сцену швидкою ходою, яка мала свідчити про те, що він готовий слугувати публіці й заразом створити враження, ніби йому довелося з такою швидкістю долати немалий шлях, щоб устигнути до глядачів, хоч насправді він стояв за лаштунками. Костюм Чіполли також мав підтримати ілюзію, що штукар прийшов здалека. Чоловік непевного віку, але, безперечно, не молодий, з різко окресленим, змарнілим обличчям, колючими очима, міцно стуленим зморшкуватим ротом, підфарбованими в чорний колір вусиками й так званою "мушкою" в ямці між спідньою губою і підборіддям, він був одягнений в елегантний, але химерний вечірній костюм. На ньому була широка чорна накидка без рукавів з оксамитовим коміром і підшитою атласом пелериною, яку він притримував спереду руками в білих рукавичках, білий шарф навколо шиї і циліндр із вигнутими крисами, насунутий навскіс на лоба. В Італії, мабуть, більше ніж будь-де зберігся дух вісімнадцятого сторіччя, а разом із ним такий характерний для тієї епохи тип шарлатана, ярмаркового блазня, — тільки тут його можна побачити живого в наші часи. Чіполла всім своїм виглядом відповідав цьому історичному типові; враження показного, фантастичного

блазенства, притаманного цьому образові, що підсилювалося завдяки претензійному вбранню, що сиділо на ньому якось дивно: в одному місці неприродно напиналося, а в іншому збиралося в складки або ж висіло, як на вішалці; щось було не гаразд із його фігурою — і спереду, і ззаду, — що саме, з'ясувалося згодом. Але я мушу наголосити, що в його поставі, у виразі обличчя, у манерах не було й натяку на жартівливість чи клоунаду: навпаки, у ньому прозирала якась суворість і нехіть до всього смішного, часом понура гордість, а також підкреслена гідність і самовдоволення, властиві каліці, що, зрештою, не завадило публіці зустріти його сміхом, який вибухнув у багатьох місцях зали.

У поведінці кавальєре не було вже ніякої послужливості; швидка поява на сцені свідчила тільки про його внутрішню енергію, що не мала нічого спільного з улесливістю. Стоячи біля рампи й повільно стягуючи рукавички з довгих жовтавих рук, на одній з яких поблискував перстень з великим лазуритом, він неквапливо обводив залу маленькими суворими очима, під якими мішками зібралася в'яла шкіра, мовчки, не розтуляючи рота. Час від часу його допитливий, зарозумілий погляд спинявся на якомусь обличчі. Зіжмакані рукавички він кинув далеко назад, наче недбало, але з такою дивовижною спритністю, що влучив якраз у склянку на круглому столику; потім, і далі мовчки озираючись по залі, дістав із внутрішньої кишені пачку цигарок — найдешевшого ґатунку, видно було з обгортки, — витяг одну гострими пальцями і, не дивлячись, підніс до неї бензинову запальничку, яка миттю спалахнула. Підібгавши губи й набравши повні груди диму, він зухвало скривився, легенько тупнув ногою і випустив сизий струмінь крізь щербаті, гострі зуби.

Публіка розглядала його так само пильно, як і він її. Хлопці на стоячих місцях супили брови і стежили за ним гострим підозрілим поглядом, шукаючи в ньому якогось вразливого місця, — надто цей чоловік був самовпевнений. Проте знайти не могли. Вбрання було незручне, і кавальєре довго морочився, поки дістав і сховав цигарки та запальничку; при цьому він відгорнув накидку — і ми побачили в нього під рукою щось дивне й недоречне: нагайку зі срібним руків'ям у формі

пазура, що висіла на шкіряній петельці. Побачили ми також, що під накидкою був не фрак, а звичайний сюртук, а коли Чіполла відкотив ще й полу сюртука, стало видно перевішену через плече й наполовину затулену жилетом барвисту стрічку. Глядачі, що сиділи позад нас, пошепотівшись, вирішили, що це відзнака, яка підтверджує його титул. Не знаю, чи воно й справді так, бо я ніколи не чув, щоб кавальєре носили якусь відзнаку. Швидше та стрічка була просто містифікацією, такою ж, як і мовчазні лінощі штукаря, що й досі ще нічого не показав, тільки недбало й пихато пускав на публіку дим із своєї цигарки.

Як я вже сказав, глядачі сміялися, веселий настрій охопив майже всіх, коли раптом із стоячих місць хтось голосно, суворо промовив:

— Buona sera!10

Чіполла стрепенувся.

— Хто це? — спитав він, удаючи розгніваного. — Хто це сказав? Ану? Спершу набрався зухвалості, а тоді злякався? Paura, eh?11

Голос у нього був досить тонкий, уривчастий, наче в астматика, але дзвенів холодно, як метал. Чіполла чекав.

— Це я, — серед тиші озвався біля самих нас хлопець, якого виклик Чіполли зачепив за живе.

Це був гарний юнак у ситцевій сорочці, з перекинутою через плече курткою. Його чорний шорсткий кучерявий чуб був підібраний угору й розпатланий — модна зачіска в "пробудженій батьківщині", та зачіска трохи спотворювала хлопця, надавала йому африканських рис,

— Так, це я. Вам належало б привітатися першому, але нехай, я не гордий.

Глядачі знов весело загомоніли. Хлопець, видно, був гострий на язик.

— Ha sciolto lo scilinguagnolo12 — мовив хтось біля нас.

Зрештою, ця лекція добрих манер була тут цілком доречна.

— Ах, браво! — відповів Чіполла. — Ти мені подобаєшся, Джованотто, Будь певен, я тебе вже давно примітив. Такі люди, як ти, мені найбільше подобаються, бо можуть знадобитися. Певне, ти хлопець хоч куди. Що хочеш, те й робиш. Чи, може, бувало й таке, що ти чогось хотів, а не робив? Чи робив те, чого не хотів? Послухай, друже, мабуть, приємно й цікаво хоч раз побути не героєм, у якого бажання і вчинки не завжди збігаються. Колись треба розподілити працю, — sistema americano, sa?13 Чи не хотів би ти, наприклад, показати язика цій вибраній, вельмишановній публіці? Цілого язика, до самого кореня?

— Ні, — неприязно відповів хлопець. — Не хотів би. Чого б це я виставляв себе перед людьми таким нечемою? Я людина вихована.

— Яка ж це нечемність, — заперечив Чіполла, — ти тільки робитимеш те, що я тобі накажу. Честь і слава твоєму вихованню, але зараз ти, перше ніж я дорахую до трьох, повернешся праворуч і покажеш глядачам язика, та ще й так його висунеш, як досі ніколи не висував.

Чіполла пильно глянув на хлопця. Здавалося, що його колючі очі запалися ще глибше.

— Uno!14 — сказав він і ляснув у повітрі нагайкою, яку встиг відчепити з петельки під рукою.

Хлопець повернувся обличчям до публіки й висунув язика на всю довжину, — видно було, що він натужується з усієї сили. Потім з байдужою міною знов звернув погляд на сцену.

— Це я, — передражнив Чіполла й кивнув на нього головою. — Так, це я. — І, лишивши публіку саму зі своїми враженнями, він підійшов до столика, налив собі чарку з пляшки, в якій, мабуть, був коньяк, і звичним рухом перехилив її в рот.

Діти весело сміялися. Вони майже нічого не втямили з цього словесного двобою, їх просто захопила смішна сценка між дивним чоловіком на естраді й одним із глядачів, а оскільки вони взагалі не уявляли собі, що має відбуватися такого вечора, то вважали, що це чудовий початок. Що ж до нас, то ми тільки перезирнулись, і, пам'ятаю, я несамохіть плямкнув губами, наслідуючи ляск Чіполлиної нагайки. Узагалі ж видно було, що люди не знали, як їм поставитись до такого безглуздого початку вечора, і добре не розуміли, чого Джованотто, що, так би мовити, був із ними заодно, раптом надумав повернути своє зухвальство проти них, глядачів. Урешті, публіка стала на тому, що він просто зробив дурницю, кинула про нього думати і знов зосередила свою увагу на артистові, який, відійшовши від столика з коньяком, повів далі своїм астматичним, холодним, як метал, голосом:

— Шановні дами й панове! Ви бачили, що мене трохи образив урок, який мені спробував дати цей багатонадійний молодий лінгвіст ("Questo linguista di belle speranze", — публіка трохи посміялася з цієї гри слів). Не забувайте, що я людина самолюбна! Я люблю, щоб зі мною віталися поважно й шанобливо, а то не варто й часу гаяти. Бажаючи мені доброго вечора, ви тим самим бажаєте його і собі. Бо ж публіка тільки тоді матиме добрий вечір, коли матиму його я, отже, цей улюбленець дівчат Торре ді Венере, — він не переставав шпигати хлопця, — не помилився, він довів мені, що вечір справді буде добрий, отже, я можу знехтувати його побажанням. Наважусь похвалитися, що мої вечори майже всі добрі. Інколи, звичайно, випадає і трохи гірший, але рідко. Фах у мене важкий, здоров'я також не дуже міцне: маленька фізична вада не

дозволяє мені брати участь у війні на славу нашої батьківщини. Але я всі сили свого духа й свого розуму віддаю на те, щоб оволодіти життям, що завжди означає — оволодіти самим собою, і тішу себе надією, що моя праця викликала шанобливе зацікавлення освіченої громадськості. Її оцінили провідні газети, "Corriere della sera"15 віддав мені належне, назвавши мене феноменом, а в Римі я мав честь на одному зі своїх вечорів бачити серед присутніх брата дуче. І коли навіть у такому блискучому, видатному місті люди ставились поблажливо до деяких моїх звичок, то невже я маю в невеличкому Торре ді Венере (публіка трохи посміялася з бідолашного Торре) поступатися ними і терпіти докори від осіб, трохи розбещених увагою жіночої половини?

На хлопця знов посипався град дотепів. Чіполла не переставав знущатися з нього, виставляв його в ролі donnaiuollo16 і місцевого джиґуна — і запекла образа, роздратування, яке весь час учувалося в його тоні, різко суперечило самовпевненим манерам і тим світським успіхам, якими він хвалився. Мабуть, Чіполла просто вибрав хлопця жертвою своїх дотепів тому, що звик кожного свого вечора висміювати когось із глядачів. Але в його словах бриніла справжня ненависть, яку можна було по-людському зрозуміти, глянувши на постать того й того, навіть якби горбань і не натякав весь час на те, що цей вродливий хлопець мав успіх у дівчат.

— Отже, для того, щоб почати розмову, — додав штукар, — дозвольте мені влаштуватися зручніше.

Він підійшов до вішалки й почав роздягатися.

— Parla benissimo17, — зауважив хтось поблизу нас. Чоловік на сцені ще не показав свого мистецтва, але його мова вже була мистецтвом, вона подобалась публіці. Бо для жителів півдня мова — одна з основних радостей життя, їй тут надають далеко більшого суспільного значення, ніж на півночі. Щось первісне, давнє, як світ, учувається в повазі, з якою ці люди ставляться до рідної мови як засобу національного єднання, у тій радісній, глибокій пошані, з якою вони зберігають форми й закони

мови. Жителі півдня втішаються, коли розмовляють, втішаються, коли слухають, і, слухаючи, складають тому, хто говорить, свою оцінку. Мова править за мірило людини. Коли хтось говорить недбало, кострубато, він викликає зневагу. Вишукана й майстерна мова здобуває пошану, тому навіть найнезначніша людина намагається вибирати влучні вислови й доречно їх уживати, коли хоче справити на когось враження. Принаймні з цього погляду Чіполла прихилив до себе глядачів, хоч аж ніяк не належав до тих людей, яких італієць, своєрідно змішуючи моральні й естетичні оцінки, уважає за "simpatico"18.

Скинувши шовковий циліндр, шарф і накидку, він обсмикав сюртук, поправив застебнуті великими запонками манжети, пригладив свою блазенську стрічку і знову підійшов до рампи. Зачіска в нього була огидна: на майже голому черепі від тім'я до лоба тяглося вузеньке, ніби наліплене, пофарбоване в чорний колір пасмо з проділом посередині, а волосся на скронях, також підчорнене, було зализане від боків до куточків очей, — ця зачіска, як у старомодного директора цирку, була смішна, але дуже пасувала до його дивної постаті, і Чіполла носив її так самовпевнено, що ніхто з публіки не помітив, яка вона кумедна, і не засміявся. "Маленька фізична вада", про яку він уже згадував, тепер стала аж надто помітна, хоч і досі не можна було напевне сказати, у чому ж саме вона полягає. Груди, як завжди в таких людей, були зависокі, але горб на спині містився не між лопатками, як звичайно, а нижче, десь над стегнами, на попереку, і не заважав Чіполлі ходити, але якось химерно випинався з кожним його кроком. А втім, оскільки Чіполла попередив про своє каліцтво, воно нікого не вразило, і зала поставилась до нього із належною в цивілізованому світі делікатністю.

— До ваших послуг! — мовив Чіполла. — Якщо не заперечуєте, почнемо нашу програму з арифметичних вправ.

Арифметика? Яке ж це штукарство! У мене вже з'явилася підозра, що цей чоловік видає себе не за того, ким є насправді, от тільки незрозуміло було, хто ж він насправді. Мені стало шкода дітей, але поки що вони сяяли з радощів.

Гра з числами, яку влаштував Чіполла, була така ж проста, як і приголомшлива за своєю суттю. Він почав з того, що приколов у правому верхньому кутку дошки аркуш паперу і, відхиливши його, щось написав під ним крейдою. Поки він робив це, то ні на мить не змовкав, намагаючись пожвавити свою виставу безперервним словесним акомпанементом. Виявилося, що він дуже меткий на язик, спритний конферансьє власного номера. Він увесь час намагався подолати прірву між сценою і залою з глядачами, через яку вже й так був перекинутий місток завдяки словесному двобоєві з молодим рибалкою, наполегливо запрошував на сцену представників публіки і сам спускався вниз дерев'яними східцями, щоб увійти в контакт із своїми глядачами, — мабуть, такий у нього був стиль, і це дуже подобалося дітям. Не знаю, чи сутички з окремими людьми входили в його систему, чи він затівав їх ненавмисне, бо весь час був суворий і роздратований, але глядачі, принаймні простий люд, мабуть, уважали, що це належить до програми.

Після того як Чіполла щось написав на дошці й прикрив написане аркушем паперу, він попросив, щоб двоє глядачів піднялися на сцену й допомогли йому в рахунках. Мовляв, це буде неважке завдання, навіть людина, не дуже сильна в арифметиці, легко впорається з ним. Як звичайно, ніхто не зголосився, а Чіполла остерігався зачіпати благородну публіку і звертався тільки до простолюду. Він вибрав двох здоровенних хлопців із стоячих місць у глибині зали, почав підбадьорювати їх, ганити за те, що вони стоять, витріщивши очі, і не хочуть прислужитися публіці, і врешті йому справді пощастило розворушити їх. Важко ступаючи, вони подалися наперед середнім проходом, піднялися східцями на сцену і, під гучні вигуки "браво!" своїх товаришів, збентежено всміхаючись, стали біля дошки. Чіполла ще трохи пожартував з ними, похвалив їхню атлетичну статуру, їхні великі руки, ніби створені для того, щоб зробити публіці послугу, задля якої їх викликано, потім дав одному з них крейду й звелів просто записувати цифри, які він йому називатиме. Та хлопець заявив, що не вміє писати.

— No so serivere, — сказав він басом.

— І я також не вмію, — додав його товариш. Бог його знає, чи вони казали правду, чи тільки глузували з Чіполли. У кожному разі, коли зала у відповідь на ці слова вибухнула веселим сміхом, кавальєре не приєднався до нього. Він був ображений і розгніваний. Він сів на плетений стілець посеред сцени, закинув ногу на ногу й закурив нову цигарку з тієї дешевої пачки; мабуть, йому було приємно закурити ще й тому, що він устиг випити другу чарку коньяку, поки недолугі помічники чвалали на сцену. Він знов, глибоко затягуючись, випускав дим крізь зуби і, погойдуючи ногою, суворо дивився повз веселих нечестивців, понад головами публіки в порожнечу, як людина, що, здибавшись із чимось невимовно мерзенним, замикається в почутті власної гідності.

— Ганьба, — сказав він холодно й злісно — Ідіть на свої місця! Кожен уміє писати в Італії, її велич несумісна з відсталістю і темнотою. Це кепські жарти — зводити перед інтернаціональною публікою наклепи на себе, які не тільки принижують нас самих, а й кидають тінь на наш уряд і на нашу країну. Якщо Торре ді Венере й справді найгірший закуток у нашій батьківщині, де збереглася темнота й примітивне невігластво, то я жалкую, що відвідав його, хоч, звичайно, і знав, що з багатьох поглядів йому далеко до Рима...

Його перебив юнак із нубійською зачіскою і з курткою через плече; видно, у ньому знов спалахнув бойовий запал, який був на короткий час пригас, і тепер він, піднявши голову, по-рицарському кинувся захищати рідне містечко.

— Годі! — вигукнув він. — Годі сміятися з Торре! Ми всі тутешні й не дозволимо глумитися з нашого міста перед чужоземцями. Та й ці хлопці — наші приятелі. Хоч вони й не вчені, зате чесніші, ніж дехто в цій залі, що так хвалиться Римом, ніби сам його заснував.

Чудово присадив штукаря, нічого не скажеш. Мабуть, хлопець і справді був гострий на язик. Усім сподобалась ця драматична сценка, хоч вона й відтягала початок запланованої програми. Словесний двобій завжди цікаво послухати. Одним просто весело, і вони трохи навіть

злорадно втішаються тим, що самі лишилися збоку, інші почувають себе пригніченими і схвильованими, і я їх дуже добре розумію, хоч цього разу мені здавалося, що все це до певної міри наперед погоджено, що обидва неписьменні телепні і навіть Джованотто, порозумівшись з актором, допомагають йому пожвавити виставу. Діти слухали з величезною насолодою. Вони нічого не розуміли, але від самої інтонації їм аж дух забивало. Он який він, цей вечір див, принаймні справжній італійський вечір! Усе їм здавалося чудовим.

Чіполла підвівся і перевальцем ступив два кроки до рампи.

— Гляньте-но, — сказав він із зловісною привітністю. — Давній знайомий! Хлопець, у якого що в голові, те й на язиці! — Він сказав: "Sulla linguaccia", — що дослівно означало "обкладений язик", і публіка зареготала, — Ідіть, друзі мої! — знов звернувся він до двох йолопів. — Досить з вас, мені треба взятися за цього рицаря честі, con questo torregiano di Venere, вартового на вежі Венери, що напевне сподівається солодкої винагороди за свою пильність...

— Ah, non scherziamo!19 Поговорімо навпростець! — вигукнув юнак. Очі в нього блиснули, і він справді взявся за куртку, ніби хотів кинути її додолу і від слів перейти до діла.

Чіполлу не злякала його погроза. Адже на відміну від нас, що занепокоєно перезиралися між собою, кавальєре мав справу з земляком, відчував під ногами рідний ґрунт. Його незворушний вигляд свідчив про цілковиту перевагу над супротивником. Усміхаючись і зневажливо киваючи головою на заводіяку, він звернувся до публіки, закликав її бути свідком і разом з ним потішитися із задерикуватого супротивника, який так по-простацькому показує свій норов. А потім знов сталася дивна подія, що кинула зловісне світло на ту Чіполлину перевагу і якимось ганебним, незрозумілим способом обернула войовничу сцену в дешевий фарс. Чіполла ще трохи наблизився до юнака, якось особливо дивлячись йому у вічі. Він навіть почав спускатися в залу східцями, що були ліворуч

від нас, але на півдорозі спинився. Тепер він стояв якраз навпроти войовничого юнака, трохи вище за нього. У руці він тримав нагайку.

— Ти не схильний жартувати, синку, — сказав він, — Воно й зрозуміло, бо кожен бачить, що ти нездужаєш. Он який у тебе язик, зразу видно, що дуже болить живіт. Не можна йти на вечірню виставу, коли так погано себе почуваєш, та ти, я знаю, і сам вагався, чи не краще лягти в ліжко й поставити на живіт компрес. Дарма ти випив після обіду стільки білого вина, адже воно кисле, як оцет, тепер у тебе так коле в животі, що тобі хочеться скорчитися з болю. Нема чого соромитись. Тобі стане трохи легше, коли ти скорчишся.

Поки він проказував усе це слово за словом із спокійною наполегливістю і якимось суворим співчуттям, очі його над підпухлими сльозовими мішками, спрямовані на юнака, ніби і поблякли, і спалахнули водночас — то були дуже дивні очі, і всі розуміли, що партнер Чіполли не може відірватися від них не з самої тільки чоловічої гордості. На засмаглому обличчі юнака не лишилося й сліду від колишнього зухвальства. Він дивився на кавальєре, роззявивши рота, всміхаючись розгублено й жалісливо.

— Зігнися! — знов наказав Чіполла. — Що ти можеш ще вдіяти? Коли так болить, то треба зігнутися. Не будеш же ти опиратися природному, інстинктивному порухові тільки тому, що це я тобі раджу зробити його.

Юнак поволі підняв руки, схрестив їх, притис до живота, тіло його подалося вперед і почало згинатися все нижче й нижче, майже до самої землі, ноги вивернулися п'ятами назовні, коліна зійшлись докупи, він весь скорчився, — живе втілення безмежного болю. Чіполла на кілька секунд лишив його в цій позі, тоді коротко ляснув у повітрі нагайкою, перевальцем підійшов до столика й випив ще одну чарку коньяку.

— Il boit beaucoup20, — зауважила позад нас якась дама, Невже їй більше нічого не впало в око? Нам було не ясно, чи публіка зрозуміла,

що тут відбувається. Юнак уже знов випростався і стояв, збентежено всміхаючись, ніби й сам до пуття не збагнув, що з ним було. Усі напружено спостерігали цю сцену і заплескали в долоні, коли вона скінчилася, гукаючи то "Браво, Чіполло!", то "Браво, Джованотто!" Мабуть, глядачі не вважали, що в цій суперечці юнак зазнав поразки, а плескали йому, як акторові, що успішно зіграв роль страдника. І справді, він так виразно корчився з болю, ніби справжній актор, що хоче справити враження на публіку з гальорки. Але я не певен, чи таку поведінку глядачів можна пояснити тільки їхнім почуттям такту, в якому мешканці півдня нас переважають, чи вони дійсно зрозуміли суть того, що відбувалося в залі.

Підкріпившись, кавальєре закурив нову цигарку. Тепер можна було знов перейти до арифметичного номера. Цього разу легко знайшовся глядач із задніх сидячих рядів, що згодився записувати на дошці цифри. Ми його також знали; те, що в залі було стільки знайомих облич, надавало виставі якоїсь інтимності. Це був молодий продавець із бакалійно-овочевої крамнички на головній вулиці, який не раз нас чудово обслуговував. Звиклий мати справу з цифрами, він спритно орудував крейдою, поки Чіполла, спустившись униз, ходив перевальцем поміж рядами і збирав двозначні, тризначні й чотиризначні цифри, які йому довільно називали глядачі і які він зразу ж переказував молодому продавцеві, щоб той написав їх у стовпчик на дошці. Усе це, ніби за взаємною мовчазною згодою, було розраховане на мистецтво діалога, на жарт і ораторські відступи. Траплялося й таке, що артист звертався до чужоземців, які погано вміли рахувати по-італійському, і довго, з рицарською чемністю допомагав їм під стриманий сміх своїх земляків, яких він, у свою чергу, заганяв у глухий кут, вимагаючи, щоб вони перекладали названі цифри з англійської чи французької мови. Дехто називав великі дати з історії Італії. Чіполла відразу підхоплював їх і висловлював свої патріотичні міркування з цього приводу. Хтось вигукнув: "Zero!" — і кавальєре, дуже ображений, як завжди, коли хтось пробував поглузувати з нього, кинув через плече, що ця цифра менша за двозначну. Тоді якийсь інший жартун крикнув "Нуль, нуль!" — і почувся веселий регіт, бо всі мешканці півдня люблять двозначні

натяки. Лише кавальєре тримався з холодною гідністю, ніби засуджував цей жарт, хоч сам же й спровокував його; але, стиснувши плечима, він звелів записати й це число.

Коли в стовпчику набралося десь із п'ятнадцять різних чисел, Чіполла загадав, щоб публіка додала їх. Вправніші рахували в пам'яті, але можна було користуватися також олівцем і записником. Поки глядачі додавали числа, Чіполла сидів на стільці біля дошки, курив і корчив гримаси із самовдоволеною претензійністю каліки. Суму — п'ятизначне число — вирахували швидко. Хтось назвав її, ще хтось підтвердив, у третього вона трохи не збіглася, у четвертого знов була та сама. Чіполла підвівся, струсив з костюма попіл, підняв аркуш паперу в правому верхньому кутку дошки й показав, що під ним написано. Там стояло те саме число, щось близько мільйона. Він його написав раніше.

Подив і бурхливі оплески. Діти оторопіли. "Як він зробив це?" — допитувались вони. Ми їм сказали, що це трюк, який не так легко пояснити, на те ж цей чоловік і штукар. Тепер вони вже знали, що таке вечір трюків. Спершу в рибалки раптом почалася колька в животі, а тепер на дошці виявилась готова, наперед вирахувана сума, — це ж просто чудесно! Ми з тривогою переконувались, що хоч очі в них почервоніли з утоми, хоч годинник показував майже пів на одинадцяту, їх важко було б забрати звідси. Не обійшлося б без плачу. А ми ж бо добре розуміли, що цей горбань не показує ніяких штук, принаймні таких, де потрібна тільки спритність рук, і що вся ця вистава не для дітей. Знову ж таки я не знаю, що, власне, думала публіка, але навряд чи вона "довільно" називала цифри; може, хтось із запитуваних і міг запропонувати число, яке йому самому спало па думку, але загалом було ясно, що Чіполла підбирав собі людей і що весь процес додавання під тиском його волі був спрямований до визначеної наперед мети, — а проте його незвичайний хист до рахування викликав справжній захват, хоч усе інше, як не дивно, не справляло великого враження. А до всього ще й патріотизм Чіполли, його перебільшене почуття власної гідності; може, для земляків кавальєре це була рідна стихія, і вони радо

вислухували його жарти, але сторонню людину вся ця мішанина пригнічувала.

А втім, Чіполла сам дбав про те, щоб ні в кого, хто хоч трохи розумівся на цьому, не виникало ніякого сумніву щодо природи його мистецтва, — правда, він не називав його прямо, точним терміном. Він, звичайно, говорив про нього, бо взагалі не замовкав ні на хвилину, але тільки загальними словами, самовпевненим, хвалькуватим тоном. Ще якийсь час він ішов утореваною стежкою, експериментував далі з числами, то ускладнюючи рахунки з допомогою інших арифметичних дій, то до краю спрощуючи їх, щоб показати, як це робиться. Часом він просто пропонував "угадувати" числа, які заздалегідь писав на аркуші паперу. Майже завжди ця штука вдавалася. Хтось заявив, що він, власне, хотів назвати інше число; але тієї миті кавальєре ляснув перед ним нагайкою, і в нього вихопилося те, що потім виявилось написаним на дошці. Чіполла засміявся і стиснув плечима. Він прикидався, що його вражає здогадливість тих, хто йому називав числа, але в його компліментах було стільки принизливого глуму, що, мабуть, учасники Чіполлиних спроб не дуже були втішені ними, хоч і всміхалися у відповідь, приписуючи й собі якусь частину успіху. Мені здавалося, що артист не завоював прихильності публіки. Відчувалася якась нехіть, навіть опір; але, крім того, що ввічливість наказує стримувати такі почуття, на глядачів справляла враження майстерність Чіполли, його сувора впевненість; та й нагайка, по-моєму, теж немало сприяла тому, що бунт так і не вирвався назовні.

Після арифметичних номерів він дістав із кишені дві колоди карт і перейшов до нових трюків. Наскільки я пам'ятаю, основний експеримент полягав у тому, що він не дивлячись вибирав з однієї колоди три карти, ховав їх у внутрішню кишеню сюртука, а потім пропонував кожному, хто хоче, витягти з другої колоди ті самі карти, — номер не завжди вдавався, інколи збігалися тільки дві карти, але здебільшого Чіполла з переможною міною показував свої три карти і стримано дякував за оплески, якими публіка винагороджувала його майстерність. Якийсь молодий італієць із гордим, тонким обличчям, що сидів у першому ряду

праворуч від нас, теж захотів тягти карти, але заявив, що вибиратиме їх тільки на свій власний розсуд, свідомо опираючись будь-якому впливові. Як Чіполла уявляє собі наслідок спроби за таких умов?

— Ви трохи утруднюєте моє завдання, — мовив кавальєре. — Але наслідок від вашого опору не зміниться. Є свобода, і є воля, але свободи волі немає, бо воля, яка прагне свободи, зійде в порожнечу. Ви можете або тягти карту, або не тягти. Але якщо зважитесь тягти, то це буде та карта, яка потрібна мені, — і тим певніше, чим дужче ви опиратиметесь.

Треба визнати, що ніякими іншими словами він би не зміг викликати такої непевності й збентеження в душах глядачів, як цими. Непокірливий італієць хвилину нервово вагався, тоді витяг карту і зразу ж захотів переконатися, чи є така сама у Чіполли в кишені.

— Як так? — здивувався Чіполла. — Навіщо ж переривати роботу посередині?

Але впертий італієць неодмінно хотів негайної перевірки.

— E servito21 — мовив штукар з не властивою для нього улесливою міною і показав свої три карти, складені віялом, навіть не глянувши на них. Крайня ліворуч була та сама, що й в італійця.

Оборонець свободи сердито сів під оплески публіки. Наскільки Чіполлі помагав природжений хист, а наскільки механічне штукарство і спритність рук, знав хіба сам чорт. У кожному разі, глядачі сприймали виставу як складну цілість, з величезною цікавістю і втіхою спостерігаючи рідкісне видовище і віддаючи належне незаперечній фаховій майстерності штукаря. Поблизу від нас то тут, то там чути було схвальне: "Lavora bene!"22 — і це свідчило про те, що об'єктивне почуття справедливості перемагало антипатію до артиста і мовчазний бунт.

Після цього останнього, неповного, зате ще разючішого, успіху Чіполла знов підкріпився коньяком. Він і справді "багато пив", і це справляло якесь неприємне враження. Та, видно, коньяком і цигарками він підтримував і відновлював свою духовну енергію, якої — він сам натякав на це — йому доводилось витрачати дуже багато. І справді, через якийсь час після підкріплення він марнів, млявішав, очі западалися ще глибше. Чарка коньяку щоразу підбадьорювала його, і, пускаючи з легень цілі струмені сірого диму, він знов говорив жваво й зухвало. Я добре пам'ятаю, що після трюків з картами він перейшов до своєрідної гри, основою якої була надприродна чи підсвідома здатність людської натури бачити приховане, "магнетична" передача думок, одне слово, примітивна форма ясновидіння. Забув тільки, в якому саме порядку йшли номери. Та й не набридатиму вам спробою описати їх; усі ж бо знають ці вправи, кожен із нас колись брав у них участь, знаходив сховані речі, сліпо виконував складні дії, слухаючись указівок, які недослідженими шляхами один організм посилає іншому. І кожен при цьому хитав головою, висловлював свої дрібні, зацікавлено-зневажливі думки про нечисту двозначність і темну суть окультизму, який через людську природу своїх носіїв завжди опиняється в небезпеці, що до нього домішують трохи містифікації, а трохи шахрайства, яке йде з нею в парі і їй помагає, — не без того, що такий домішок кидатиме тінь на інші складові частини цієї сумнівної амальгами. Я лише кажу, що, звичайно, усі масштаби збільшуються і враження стає глибшим і різнобічнішим, коли керівником і головною дійовою особою цієї темної гри виступає така людина, як Чіполла. Він сидів у глибині сцени, спиною до публіки, і курив, поки десь у залі придумували йому завдання або, передаючи з рук у руки, ховали якусь річ, що її він мав спершу знайти, а тоді зробити з нею те, що йому наперед загадали. Далі відбувалося те, що й завжди на таких виставах: Чіполла спускався вниз, то невпевнено ступав кілька кроків, то зупинявся, немов прислухаючись, то раптом повертав у той бік, куди й повинен був іти; так блукаючи по залі, закинувши голову й простягнувши вперед руку, другою рукою він тримався за втаємниченого в задум провідника, який хоч і пасивно йшов слідом за ним, але мав весь час зосереджувати свої думки на завданні, поставленому Чіполлі. Наче помінялися ролі, струм пішов у зворотному

напрямку, і артист, ані на хвилину не замовкаючи, звертав на це увагу глядачів. Тепер він, хто так довго наказував, накидав іншим свої бажання, став тією стороною, що улягала, корилася, слухалась; його воля була вилучена, і він мусив виконувати колективну волю, яка мовчки нависала в повітрі; але він наголошував на тому, що все це витікає з одного джерела. Мовляв, здатність зректися свого "я", стати знаряддям, слухатись беззастережно, у найглибшому розумінні цього слова, — тільки зворотний бік уміння хотіти й наказувати; власне, це та сама здатність: наказ і послух нерозривно пов'язані, ґрунтуються на одному принципі — хто вміє слухатись, той уміє й наказувати, і навпаки: одна ідея містить у собі й другу, як ідея народу й вождя; але його, Чіполлине, завдання — тяжке й виснажливе, це завдання керівника й виконавця, в якому воля стає покорою, а покора — волею, бо вони обидві зродилися в його душі, і воля, і покора, того йому доводиться так тяжко. Він часто й наполегливо наголошував на тому, що йому доводиться страшенно тяжко; мабуть, хотів пояснити цим свою потребу раз по раз підкріплятися чаркою коньяку.

Він ішов навмання, мов сновида, якого вела й підштовхувала таємна воля присутніх. Витягши оздоблену камінцями шпильку з черевичка однієї англійки, куди її перед тим сховали, він поніс її, зупиняючись і знов рушаючи далі, до іншої дами — це була синьйора Анджольєрі, — став навколішки і вручив їй шпильку зі словами, які глядачі задумали наперед, звичайними в такому випадку словами, які, проте, нелегко було вгадати, бо задум полягав у тому, що їх треба було сказати по-французькому. "Прийміть цей дарунок на знак моєї пошани!" — мав сказати він, і нам здавалося, що в цій важкій умові ховався лихий намір, що в ній виявилось протиріччя між прагненням публіки побачити щасливий кінець цікавого номера і бажанням, щоб зарозумілий штукар зазнав поразки. Чудно було дивитися, як Чіполла стояв навколішки перед мадам Анджольєрі і мучився над задуманою фразою, починаючи її і сяк і так.

— Я повинен щось сказати! — вигукував він. — І навіть чітко уявляю, що саме. А разом з тим знаю, що слова будуть не ті, коли я їх вимовлю.

Тільки не допомагайте мені! Не давайте ніякого знаку! — просив він, хоч, безперечно, саме на це й сподівався... — Pensez tres fort!23 — вигукнув раптом він кепською французькою мовою і зразу ж сказав потрібну фразу, щоправда, по-італійському, але останнє, основне слово все-таки зненацька вимовив французькою мовою, мабуть, зовсім йому незвичною: сказав не "venerazione", а "veneration" з неможливим носовим звуком на кінці.

Після того, як Чіполла знайшов шпильку, угадав її власницю й став перед нею навколішки, цей частковий успіх справив таке враження, якого, мабуть, не справила б навіть цілковита перемога, і публіка винагородила його бурхливими оплесками.

Чіполла підвівся і витер з лоба піт. Ви розумієте, що, розповідаючи про шпильку, я навів тільки один приклад його праці, який мені найдужче запам'ятався. Але Чіполла кілька разів міняв свій основний трюк, гаючи на це багато часу, і щоразу вплітав у нього нові, дотепні імпровізації, яким сприяв його безперервний контакт із публікою. Найдужче, здавалося, зачарувала його наша господиня: вона надихала його на дивовижні відкриття.

— Від мене не сховалося, синьйоро, — сказав він їй, — що у вашому житті були особливі, великі події. Той, хто вміє бачити, зразу помітить над вашим чудесним чолом сяйво, що в минулому, коли я не помиляюся, було ще яскравіше, ніж тепер, сяйво, яке поволі пригасає... Не підказуйте мені! Жодного слова! Поряд з вами сидить ваш чоловік, правда ж? — звернувся він до мовчазного пана Анджольєрі.

— Ви чоловік цієї дами, і можна тільки позаздрити вашому щастю. Але в це щастя вриваються спогади... величні спогади... Минуле, здається мені, відіграє у вашому житті, синьйоро, неабияку роль. Ви знали короля... Чи не зустрічався колись на вашому життєвому шляху король?

— Не зовсім так, — ледь чутно мовила добра фея наших супів, і її золотаво-карі очі спалахнули на аристократично-блідому обличчі.

— Не зовсім так? Ні, не король, я сказав це тільки взагалі, приблизно. Не король, не князь, а все ж таки князь, король у високому царстві духа. Великий митець, і ви колись поряд з ним... Ви хочете заперечити мені й не можете, не маєте рішучості, бо я наполовину вгадав. Так! То була велика, відома на весь світ артистка, — її приязнь скрашувала вашу ранню молодість, а священна пам'ять про неї визначає і осяває ціле ваше життя... Ім'я? Чи ж треба називати вам це ім'я, слава якого давно вже злилася із славою батьківщини, так само безсмертна у віках? Елеонора Дузе, — закінчив він тихо й урочисто.

Маленька жінка зіщулилась, переможена його прозірливістю. Оплески вилилися мало не в національну демонстрацію. Майже кожен у залі, а найперше пожильці вілли "Елеонора", знали про почесне минуле пані Анджольєрі, а тому й могли оцінити інтуїцію кавальєре. От тільки виникало питання, чи не була ця історія відома йому наперед, адже він міг почути про неї зразу після приїзду в Торре, під час першого, професійного ознайомлення з містечком... Але в мене немає ніяких причин раціоналістично сумніватися в його хистові, що на наших очах став для нього фатальним...

Поки що оголосили антракт, і наш володар зник зі сцени. Признаюся, що майже від самого початку своєї розповіді я боявся дійти до цього місця. Угадати людські думки взагалі неважко, а тут і поготів. Ви, звичайно, спитаєте мене, чому ж ми нарешті не пішли, і я не зумію вам відповісти. Я сам не знаю чому і не можу знайти для себе ніякого виправдання. Уже напевне був початок дванадцятої, а може, й більше. Діти поснули. Остання серія трюків набридла їм, і природі легко було вступити у свої права. Вони заснули в нас на колінах — дівчинка в мене, а хлопчик у матері. З одного боку, ми втішали себе тим, що все-таки вони сплять, але з другого, це мало нагадати нам, що час пожаліти дітей і покласти їх у ліжко. Запевняю вас, ми хотіли послухатись цього зворушливого нагадування, щиро хотіли. Ми збудили бідолах і сказали

їм, що довше сидіти вже не можна, та вони, тільки-но отямились зі сну, почали благати нас лишитися, а ви ж знаєте, що забрати дітей від якоїсь розваги, не дочекавшись її кінця, можна тільки силоміць, ніякі слова на них не подіють, їм так гарно в чарівника, жалібно казали вони, і невідомо ж, що буде далі, треба почекати хоч до кінця антракту, побачити, з чого він почне, а тим часом вони трохи посплять, аби тільки не йти додому, не лягати в ліжко, поки не скінчиться цей чудесний вечір.

Ми поступилися, сподіваючись, що затримаємось ненадовго, лише на кілька хвилин. Вибачити нашу поступку неможливо і пояснити так само. Може, нам здавалося, що коли вже ми сказали "а", зробили помилку, привівши сюди дітей, то мусимо сказати й "б"? Я вважаю, що це пояснення недостатнє. Може, нам самим було цікаво? І так і ні, наші почуття до кавальєре Чіполли були вкрай суперечливі, але, якщо не помиляюся, такі вони були і в усіх глядачів, а проте ніхто не йшов додому. Може, ми піддалися чарам цього чоловіка, що таким дивним способом заробляв свій хліб, чарам, що виходили від нього навіть поза програмою, у перервах між номерами, і паралізували нашу рішучість? З таким же успіхом можна було сказати, що ми лишилися просто з цікавості. Хотілося знати, як закінчиться цей вечір, що так дивно почався, а крім того, Чіполла, йдучи зі сцени, оголосив нам, що його запаси далеко не вичерпані і нас чекають ще цікавіші номери.

Але все це не те, чи, інакше сказати, це ще не все. На запитання, чому ми тепер не пішли звідси, найкраще було б відповісти тими самими словами, що й на інше: чому ми раніше не поїхали з Торре. По-моєму, це одне запитання, і, щоб не завдавати собі клопоту, я міг би просто сказати, що вже відповідав на нього. Тут панував той самий дивний, напружений, тривожно-принизливий, гнітючий настрій, що й усюди в Торре; скажу навіть більше: у цій залі, наче у фокусі, зосередилась та напруженість, той дивний неспокій, що ним була ніби заряджені тутешня атмосфера, і чоловік, на якого ми очікували, здавався нам утіленням усього цього; і оскільки ми не покинули Торре, то не логічно було робити те саме в меншому масштабі — покидати виставу. Як

хочете: приймайте це пояснення нашої нерішучості чи не приймайте, а кращого я просто не можу знайти.

Отже, почався десятихвилинний антракт, що розтягся майже на двадцять хвилин. Діти, захоплені нашою поблажливістю, вже не спали і знайшли собі розвагу. Вони знов почали звертатися до своїх знайомих із стоячих місць: до Антоніо, Гіскардо, до чоловіка, що видавав човни. Приклавши долоні до рота, вони вигукували їм побажання, що їх перейняли від нас: "Хай вам завтра ловиться рибка!", "Щоб були повні неводи!" Потім гукнули Маріо, кельнерові з "Екскізіто": "Mario, una cioccolata e biscotti!"24 Цього разу він звернув на них увагу і, всміхнувшись, відповів: "Subito!"25 Потім ми не раз згадували цю його привітну, трохи неуважну, меланхолійну усмішку.

Так скінчився антракт, пролунав гонг, балачки стихли, публіка знов зосередила свою увагу на сцені, діти нетерпляче випросталися на стільцях, згорнувши на колінах руки. Під час антракту сцена стояла відкритою. Чіполла перевальцем вийшов з-за лаштунків і відразу, ніби конферансьє, почав вести друге відділення своєї програми.

Дозвольте мені тепер зробити висновок: цей самовпевнений каліка виявився найсильнішим гіпнотизером з усіх, яких мені будь-коли доводилось бачити. Якщо він і напускав туману на публіку, видаючи себе за штукаря, то все це, певне, тільки для того, щоб обминути постанову поліції, яка суворо забороняла вправи з гіпнозом. Мабуть, в Італії узвичаєне таке чисто формальне маскування, і поліція не дуже прискіпується до нього або й зовсім мириться з ним. У кожному разі, Чіполла вже з перших своїх номерів практично майже не приховував справжньої суті свого мистецтва, а друге відділення програми було відверто присвячене тільки спеціальним вправам, демонстрації знеособлення людини й підкорення її чужій волі, хоч він і далі прикривався своїм красномовством. У цілій низці смішних, цікавих приголомшливих номерів, які не скінчилися ще й опівночі, ми побачили все, що може дати ця природна, але загадкова царина людської душі, — від примітивного до моторошного; і за всіма химерними подробицями, то

сміючись, то хитаючи головою, то ляскаючи себе по колінах чи плескаючи в долоні, стежила публіка, явно підкорена волі сильної особистості, хоч вона — так мені принаймні здавалося — внутрішньо й опиралася цьому своєрідному приниженню, якого кожному окремо і всім разом завдавали Чіполлині успіхи.

Дві речі відігравали головну роль у цих успіхах: чарка для підкріплення і нагайка з руків'ям у формі пазура. Перша була йому потрібна, щоб знов і знов викликати приплив демонічної сили, яка без коньяку, видно, швидко вичерпувалась; це по-людському могло б викликати співчуття до Чіполли, якби не друга річ — той образливий символ влади, та в'юнка нагайка, під яку він зухвало підставляв нас усіх і через яку ми не спромагалися на тепліші почуття — здатні були тільки на подив і впертість підкорених. Чи йому бракувало тепліших почуттів? Чи він претендував ще й на нашу жалість? Хотів мати все? У моїй пам'яті закарбувалося його ревниве зауваження, сказане в найвідповідальнішу хвилину, під час вправи з одним юнаком, який зголосився бути його об'єктом і відразу показав свою особливу схильність піддаватись його волі. Торкаючись руками юнака і дмухаючи на нього, Чіполла довів його до каталептичного стану: той поринув у такий глибокий сон, що просто задерев'янів, і кавальєре не тільки поклав його потилицею й ногами на спинки двох стільців, а ще й сам сів на нього, і заціпеніле тіло не прогнулося. Та потворна постать у сюртуці верхи на закляклому тілі справляла моторошне, огидне враження, і публіка, уявивши собі, які муки має терпіти жертва цих "наукових" розваг, щиро пожаліла її.

— Poveretto! Бідолаха! — загукали добродушні голоси.

— "Poveretto"! — гірко перекривив їх Чіполла. — Не на ту адресу ви висловлюєте свої співчуття, панове! Sono io il poveretto!26 Я терплю всі муки.

Ми вислухали догану. Добре, хай так, хай навіть він на собі несе весь тягар цієї розваги, мучиться уявною колькою, від якої так жалісливо корчився Джованотто. Але ми не могли не вірити своїм очам, і ніхто з

нас не захотів би крикнути "poveretto" людині, яка страждала для того, щоб принизити інших.

Я забіг наперед, зовсім порушивши послідовність номерів. У мене в пам'яті ще й тепер живуть спогади про мученицькі подвиги кавальєре, тільки я вже забув їхню черговість; а втім, це й не має значення. Знаю лише, що довгі, складні вправи, найцікавіші для публіки, на мене справили менше враження, ніж деякі короткі й незначні. Диво з хлопцем-лавкою я згадав тільки тому, що воно пов'язане з доганою, яку нам довелося вислухати від Чіполли. Ще нецікавішим був для мене номер із літньою дамою, якій Чіполла навіяв, ніби вона подорожує по Індії, і яка заснула на стільці, жваво розповідаючи крізь сон про свої пригоди на морі й на суходолі; мені здався куди химернішим і дивовижнішим випадок після антракту, коли високий, кремезний чоловік, схожий на військового, не міг підняти руку лише тому, що горбань, ляснувши нагайкою, запевнив його, нібито він уже й не зможе її підняти. Я й досі бачу перед собою обличчя того вусатого, показного polonello27 — зціпивши зуби, збентежено всміхаючись, він марно боровся за втрачену свободу рухів. Який конфуз! Він, видно, хотів, та не міг; але насправді не міг хотіти, бо це був той параліч волі, який відбирає свободу і який наш приборкувач глузливо провіщав юнакові з Рима.

Тим більше я не можу забути фантастичну, зворушливо-смішну сценку з мадам Анджольєрі; мабуть, кавальєре з першого ж погляду, яким він безцеремонно обвів залу, угадав, що її тендітна натура не зможе опиратися його чарам. Тільки силою своєї волі він буквально підняв її із стільця, вивів із ряду, в якому вона сиділа, і поманив за собою; до того ж щоб виставити в ще яскравішому світлі своє мистецтво, звелів панові Анджольєрі гукати дружину, ніби хотів, щоб той кинув на терези свої права, самий факт свого існування і своїм голосом збудив у душі синьйори все те, що могло оборонити її доброчесність від лихих чарів. Та якими даремними виявилися всі ті заходи! Чіполла здалеку ляснув нагайкою, і той ляск так подіяв на нашу

господиню, що вона, здригнувшись усім тілом, звернула погляд на артиста.

— Софроніє! — уже тоді вигукнув пан Анджольєрі (ми й не знали, що пані Анджольєрі звуть Софронією), і вигукувати було чого, бо кожен бачив небезпеку: його дружина так і прикипіла очима до проклятого кавальєре, а той, перекинувши нагайку через руку, простягнув до неї довгі, жовті пальці й почав манити її за собою, крок за кроком відступаючи назад. Тоді мадам Анджольєрі, смертельно бліда, підвелася, повернулася всім тілом до заклинача й ніби попливла за ним. Страшне, фатальне видовище! Немов сновида, ледь піднявши гарні руки й притиснувши лікті до тіла, наче не відриваючи ніг одну від одної, вона повільно полинула за спокусником, що вабив її за собою...

— Гукайте ж її, добродію, гукайте! — нагадував горбань.

І пан Анджольєрі крикнув кволим голосом:

— Софроніє!

Ох, він ще не раз гукав її, приставивши одну руку трубочкою до уст, а другою махаючи дружині, навіть підвівся, бо пані Анджольєрі все далі відпливала од нього, а жалюгідний голос любові й обов'язку безсило завмирав за спиною в пропащої, і вона, зачарована й оглушена, на порух Чіполлиних пальців нечутно й легко, мов сновида, линула до дверей. Складалося тверде враження, що вона ладна йти за своїм володарем, якщо він того забажає, хоч і на край світу.

— Accidente!28 — перелякано вигукнув пан Анджольєрі і схопився з місця, коли вони вже були біля самих дверей.

Але тієї миті кавальєре, ніби відмовившись від лаврів переможця, урвав номер.

— Досить, синьйоро, дякую вам, — мовив він своїй дамі, що наче впала з неба на землю, і з галантністю комедіанта запропонував їй руку, щоб відвести її назад до пана Анджольєрі. — Добродію, — сказав він, уклонившись, — ось ваша дружина! З глибокою пошаною вручаю її вам цілою і неушкодженою. На вас як на чоловіка лягає величезна відповідальність за цей скарб, що належить тільки вам, тож будьте ще пильніші, пам'ятаючи, що є сила могутніша, ніж розум і доброчесність, і та сила тільки в окремих, виняткових випадках здатна на великодушне зречення!

Бідолашний пан Анджольєрі, мовчазний і лисий, він навряд чи зміг би вберегти своє щастя й не від такої демонічної сили, як та, що тепер до жаху додала ще й глум. Бундючний, самовдоволений, кавальєре повернувся на сцену під оплески публіки, що з подвійною силою винагородила його красномовність. Якщо не помиляюся, саме після цієї перемоги авторитет його піднявся настільки, що він міг примусити публіку танцювати, так, танцювати в буквальному значенні цього слова. Тепер глядачів опанувала якась розпуста, вони ніби сп'яніли, як буває пізньої ночі, утратили владу над своїми почуттями, здатність критично оцінювати вплив цього неприємного чоловіка і тверезо опиратися йому. Щоправда, Чіполлі довелося ще тяжко боротися за цілковиту владу над залою, бо її підважувала впертість молодого римлянина; його моральна стійкість давала публіці небезпечний приклад. А кавальєре дуже добре розумів, яке значення мав приклад; тому він вибрав для нападу найвразливіше місце свого супротивника — зали з глядачами — і примусив розпочати танцювальну оргію того самого хворобливого і схильного до знеособлення юнака, якого вже перед тим обернув був на живу дошку. Тільки-но кавальєре кидав погляд на цього юнака, як він, наче громом уларений, відхиляв назад груди і, виструнчившись, упадав якийсь вояцький сомнамбулізм, зразу було видно, що він ладен виконати будь-який наказ. Він, певне, любив коритися і радий був позбутися свого жалюгідного "я", бо раз по раз зголошувався на роль піддослідного і, мабуть, вважав за честь для себе стати взірцем цілковитого знеособлення і втрати волі. Тепер він також подався на сцену і, тільки-но кавальєре ляснув нагайкою, на його наказ почав робити різні па,

тобто в якомусь блаженному екстазі, заплющивши очі й похитуючи головою, вимахувати на всі боки руками й ногами.

Видно, танцювати було приємно, бо скоро в Чіполли знайшлося поповнення: ще двоє юнаків, один у простому костюмі і один гарно вбраний, піднялися на сцену і почали робити те саме, що й перший танцюрист. Аж ось знов подав голос добродій із Рима: він уперто запитав, чи береться кавальєре навчити його танцю навіть проти його волі.

— Навіть проти вашої волі, — відповів Чіполла таким тоном, що я його ніколи не забуду. Мені ще й досі вчуваються ті зловісні слова: "Anche se non vuole".

І почався двобій. Чіполла найперше підкріпився чаркою і закурив нову цигарку, тоді поставив римлянина в середньому проході обличчям до дверей, а сам спинився недалеко позад нього, ляснув нагайкою і наказав:

— Balla!29

Супротивник навіть не ворухнувся.

— Balla! — вигукнув кавальєре ще рішучіше і ляснув нагайкою.

Ми побачили, як у юнака сіпнулася під коміром шия, як зігнулася в суглобах одна рука і одна нога повернулася п'ятою назовні. Довгий час усе обмежувалося тільки цими рухами: юнак на мить конвульсивно здригався, тоді знов завмирав. Кожному було видно, що в цьому випадку Чіполлі доведеться подолати твердий намір не піддатися, героїчний опір; цей мужній юнак хотів оборонити честь людського роду, він корчився, але не танцював, спроба так затяглася, що кавальєре мусив ділити свою увагу — подеколи він обертався до танцюристів, які стрибали на сцені, і ляскав нагайкою, щоб вони не вийшли з покори, а

тим часом пояснював залі, що хоч скільки б ті біснуваті витанцьовували, вони не стомляться, бо ж, властиво, це він танцює замість них. Потім знову впивався гострими очима в потилицю римлянина, штурмував далі фортецю, що загрожувала його пануванню.

Публіка спостерігала, як та фортеця хиталася від ненастанних ударів і вигуків, спостерігала з діловитим зацікавленням, до якого домішувався щирий жаль і жорстока зловтіха. Наскільки я зрозумів, римлянин програв через те, що стояв на позиції цілковитого заперечення. Видно, самого тільки небажання замало, щоб надати нам духовної сили; надовго ми не заповнимо життя тим, що не хотітимемо чогось робити; не хотіти чогось і взагалі нічого вже не хотіти, а все ж виконувати необхідне — мабуть, надто близькі поняття, щоб від них не постраждала ідея свободи; саме до цього вели ті фрази, що їх кавальєре виголошував між ляскання нагайки і наказами; він поєднував складні психологічні способи впливу з професійними, які тримав у таємниці.

— Balla! — вигукував він. — Навіщо так мучитись? І це насильство над собою ти називаєш свободою? Una ballatina!30 Твої руки й ноги самі пориваються в танок. Як було б приємно дати їм волю! Ага, ти вже танцюєш! Це для тебе вже не боротьба, а насолода!

І справді, корчі й конвульсії здолали нарешті тіло впертого юнака, він підняв руки, зігнув коліна, розслабив усі суглоби, підстрибнув, затанцював, і так, під оплески глядачів, кавальєре вивів його на сцену до інших маріонеток. Коли переможений опинився на підвищенні, усі побачили його обличчя. Він широко усміхався, примруживши очі, наче й справді відчував насолоду. Усе-таки це була якась втіха: бачити, що тепер йому, певне, набагато краще, ніж під час гордині...

Можна сказати, що падіння римлянина стало вирішальною подією на вечорі. Кригу проламано. Чіполла досяг найвищого тріумфу; берло Цирцеї, ця в'юнка шкіряна нагайка з руків'ям у формі пазура, запанувала над усією залою. На той час, — а було вже, мабуть, далеко за північ, — на маленькій сцені танцювало десь із вісім чи десять осіб, та й у залі

глядачі хто як відповідали на ті танці; одна зубата представниця англосаксонської раси в пенсне без наказу маестро підвелася з місця і почала витанцьовувати в середньому проході тарантелу. Тим часом Чіполла, недбало розсівшись на плетеному стільці з лівого боку від сцени, курив цигарку й зухвало пускав дим крізь свої огидні зуби. Притупуючи ногою або й глузливо стискаючи плечима, він дивився на охоплену шалом залу і час від часу, не обертаючись, ляскав нагайкою перед тим танцювальником, що хотів уже стати. Діти, хоч як було пізно, ще не спали. Мені соромно згадувати про це. Тут не було нічого доброго, принаймні для дітей, і пояснити чому ми їх і досі не забрали звідси, можна тільки тим, що нас на ту пору опанував загальний настрій. Тепер нам стало все байдуже. Хвалити бога, що вони хоч не розуміли двозначності цієї розваги. Вони у своїй невинності без кінця захоплювалися незвичайною подією, таким видовиськом, вечором чарівника! Інколи вони на кілька хвилин засинали в нас на колінах, а прокинувшись із рум'яними щоками й сонними очима, щиро сміялися з тих людей, що з наказу Чіполли вистрибували по сцені. Вони не сподівалися, що тут буде так весело, і радісно аплодували невправними рученятами щоразу, коли в залі лунали оплески. А коли Чіполла поманив їхнього приятеля Маріо, Маріо з "Ексквізіто", — і поманив саме так, як на малюнку в книжці, згинаючи і розгинаючи вказівного пальця, якого він тримав перед носом, — вони в захваті аж застрибали на своїх стільцях.

Маріо послухався. Я ще й досі бачу, як він підіймається східцями до кавальєре, що й далі химерно манить його пальцем. На мить хлопець завагався, я добре пригадую. Цілий вечір він, схрестивши руки або засунувши їх у кишені, стояв біля дерев'яної колони ліворуч від нас, коло Джованотто з войовничою зачіскою, і, наскільки ми помічали, уважно, але не дуже весело спостерігав за сценою, навряд чи добре розуміючи, що там відбувалося. Він був явно незадоволений, що наприкінці ще й його залучено до участі у виставі. А проте зрозуміло, що коли Чіполла поманив його, він скорився. Така вже в нього була професійна звичка; а крім того, мабуть, психологічно не могло статися, щоб такий простий хлопець, як він, не послухався Чіполли, людини, що того вечора, окрилена успіхом, панувала над усіма. Хоч-не-хоч Маріо відірвався від

колони, подякував тим, що стояли спереду і, озирнувшись, дали йому дорогу, і піднявся на сцену з недовірливою усмішкою на товстих губах.

Уявіть собі кремезного хлопця років двадцяти, коротко підстриженого, із низьким лобом і важкими повіками над туманно-сірими, з зеленим і жовтим полиском очима. Я добре знаю, які в нього очі, бо ми часто розмовляли з ним. Верхня частина обличчя з плескатим носом у ластовинні якось відступала в тінь перед нижньою, з товстими губами, між якими, коли він розмовляв, видніли вологі зуби; ті віддуті губи й імлисті очі надавали його обличчю виразу наївної меланхолії, через що ми й симпатизували Маріо. Зовнішність його зовсім не здавалася простацькою, насамперед завдяки вузеньким, гарним рукам, аристократичним навіть для жителя півдня, — приємно, коли тебе обслуговують такі руки.

Ми його знали як людину, але незнайомі були особисто, коли можна так сказати. Ми бачили його майже щодня, і нам подобалась його мрійливість і те, як він часом задумувався й забував про все на світі, а потім квапився послужливістю загладити свою провину. Він тримався поважно, не похмуро, але й не улесливо, усміхаючись хіба що до дітей, без робленої люб'язності, — швидше, він навіть не пробував бути люб'язним, бо не сподівався, що комусь сподобається. У кожному разі, ми б його однаково запам'ятали, тому що інколи незначні дорожні зустрічі лишаються в пам'яті надовше, ніж значні. Про його життя ми знали тільки те, що батько в нього — дрібний писар у муніципалітеті, а мати — праля.

Біла кельнерська куртка більше йому личила, ніж вилинялий костюм із тонкої смугастої тканини, в якому він прийшов на вечір; комірця в нього не було, зате він обмотав шию шовковою хусткою вогнистого кольору, сховавши її кінці під піджак. Він підійшов до Чіполли, але той не переставав манити його зігнутим перед носом пальцем, і Маріо підступив ще ближче, до самого стільця, опинившись якраз проти ніг кавальєре, після чого той, розставивши лікті, схопив його, повернув

обличчям до публіки і зміряв з голови до ніг зневажливим, владним і веселим поглядом.

— Як це так, ragazzo?31 — мовив він. — Ми так пізно знайомимося? А втім, повір мені, що я давно тебе знаю... Авжеж, ти зразу впав мені в око, і я переконався у твоїх чудових здібностях. Як же це я міг знов забути про тебе? Але всього не втримаєш у пам'яті... Скажи ж бо мені, як тебе звати? Мені треба знати тільки твоє ім'я.

— Мене звати Маріо, — тихо відповів юнак.

— Ага, Маріо! Чудово! Гарне ім'я, дуже поширене. І до того ж давнє, одне з тих, що нагадують про героїчні традиції нашої батьківщини. Браво! Salve!32 — І, випнувши криве плече, Чіполла привітав його простягненою навскоси рукою з долонею догори, як віталися стародавні римляни. Мабуть, він був уже трохи п'яний, та це й не дивно; але говорив він, як і досі, дуже чітко й плавно, хоч тепер і в його інтонації, і в поведінці з'явилося щось схоже на пересиченість турецького паші, якась вередливість і пиха.

— Отже, любий Маріо, — повів він далі, — добре, що ти сьогодні прийшов, та ще й обмотав шию такою гарною хусткою, вона тобі страх як личить, мало котра з дівчат, чарівних дівчат Торре ді Венере, встоїть перед нею...

Від стіни, звідти, де ще недавно стояв Маріо, почувся сміх — це Джованотто з войовничою зачіскою, з курткою, перекинутою через плече, зареготав безцеремонно й глузливо.

Мені здалося, що Маріо стиснув плечима. У кожному разі, він здригнувся. А може, тим рухом він хотів приховати свої справжні почуття, показати, що йому байдуже і до хустки, і до чарівних дівчат.

Кавальєре мигцем глянув униз.

— Не будемо звертати на нього уваги, — сказав він. — Мабуть, він заздрить, що твоя хустка подобається дівчатам, а може, й тому, що ми з тобою так приязно розмовляємо тут, на сцені... Коли він хоче, я нагадаю йому кольку. Мені не важко. Але скажи мені, Маріо: сьогодні ввечері ти розважаєшся... А вдень працюєш у галантерейній крамниці?

— У кав'ярні, — поправив його юнак.

— Тобто в кав'ярні! Ось і Чіполла раз дав маху. Ти cameriere33, виночерпій, Ганімед, це мені подобається, ще одна згадка про старовину. Salviette!34 — і, на радість публіки, Чіполла знов стародавнім римським способом привітав Маріо.

Маріо також усміхнувся.

— Але раніше я був якийсь час продавцем у Порто Клементе, — додав він, наче виправдуючись. У його словах було чисто людське бажання помогти ясновидцеві, дати йому провідну нитку.

— Так, так! У галантерейній крамничці!

— Там продавалися гребінці й щітки, — ухильно відповів Маріо.

— Хіба я не казав, що ти не завжди був Ганімедом з серветкою на руці? Коли Чіполла й дасть маху, однаково на нього можна покластися. Скажи, ти мені віриш?

Маріо зробив якийсь непевний жест.

— Це половинчаста відповідь, — мовив Чіполла. — Мабуть, нелегко здобути твоє довір'я. Навіть мені, як я бачу, доведеться важко. Твоє обличчя замкнуте, на ньому лежить печать смутку, un tratto di malinconia...35 Скажи мені, — з цими словами він схопив Маріо за руку, — ти чимось журишся?

— No, signore!36 — відповів Маріо швидко і впевнено.

— Ні, ти чимось журишся, — наполягав штукар, владно відкидаючи ту його впевненість. — Хіба я міг цього не помітити? Не пробуй обдурити Чіполлу! Звичайно, винні дівчата, швидше, одна дівчина. Ти журишся через кохання.

Маріо рішуче похитав головою. Тієї миті біля нас знов почувся глузливий регіт Джованотто. Кавальєре прислухався. Погляд його блукав десь по залі, але сміх він вислухав уважно, а тоді, як уже раз чи двічі під час розмови з Маріо, ляснув через плече нагайкою, щоб підбадьорити своїх маріонеток на сцені. Але тут його партнер мало не втік: здригнувшись, він раптом обернувсь і кинувся до східців. Навколо очей у нього виступили червоні плями. Чіполла ледве встиг затримати його.

— Стривай! — гукнув він. — От тобі й маєш! Ти хочеш утекти, Ганімеде, у найкращу хвилину, чи майже в найкращу! Почекай, і я тобі обіцяю диво. Обіцяю переконати тебе, що ти журишся надаремно. Твоя дівчина, — її тут усі знають, — вона... як же її звати? Стривай-но! Я прочитав її ім'я в твоїх очах, воно крутиться в мене на язиці, та й тобі; самому кортить його сказати.

— Сільвестра! — гукнув знизу Джованотто. Кавальєре й оком не змигнув.

— Бувають же такі нахаби, — зауважив він, навіть глянувши в залу і звертаючись тільки до Маріо. — Була такі крикливі півні, що співають, коли треба й коли не треба. Він вихопив у нас із тобою ім'я просто з уст, та ще, певне, й гадає, ледащо, ніби має на це якесь особливе право. Та хай, навіщо він нам! Але признайся: Сільвестра, твоя Сільвестра — чудова дівчина, правда ж? Справжній скарб! Серце завмирає, коли бачиш; як вона йде, дихає, сміється, така вона гарна. А її повні руки,

коли вона пере і, стріпнувши головою, відкидає з чола кучері? Ангел небесний!

Маріо втупився в чарівника, витягнувши голову. Він наче забув, що стоїть на сцені і його бачить публіка. Червоні плями збільшилися, ніби він підмалював очі. Я рідко таке бачив. Його товсті губи були ледь розтулені.

— Той ангел журить тебе, — вів далі Чіполла, — чи, швидше, ти журишся за ним... Це різні речі, любий мій, повір мені, зовсім різні речі! У коханні завжди бувають непорозуміння, можна навіть сказати, що ніхто стільки не свариться, як закохані. Ти, певне, подумаєш: що знає про кохання цей Чіполла зі своєю маленькою фізичною вадою? Помиляєшся, він знає про нього багато чого, він глибоко проник у таємниці кохання, і до його думок варто прислухатись. Та облишмо Чіполлу, зовсім забудьмо про нього і вернімося до Сільвестри, до твоєї чарівної Сільвестри! Що? Невже вона віддає перевагу якомусь крикливому півневі, і він сміється, а тебе плач бере? Проміняти на когось іншого тебе, такого щирого, симпатичного хлопця? Нізащо, і ми знаємо це, Чіполла і вона. Коли я ставлю себе на її місце і мені доводиться вибирати між таким просмоленим телепнем, як він, солоною рибиною, морською черепахою, і Маріо, рицарем серветки, що спілкується з вищими колами, вправно подає чужоземцям напої і палко, щиро кохає мене, то присягаюся, моєму серцю не важко зробити вибір, я добре знаю, кому подарувати серце, кому вже давно, червоніючи, подарувала його. Час уже тобі самому побачити це й зрозуміти, мій вибранцю! Час тобі побачити й пізнати мене, Маріо, коханий мій... Скажи, хто я?

Гидко було дивитися, як облудник чепурився, кокетливо поводив кривими плечима, пускав припухлі очі під лоба й щирив щербаті зуби в солодкій усмішці... Ох, та що сталося від цих облесливих слів із нашим Маріо? Важко мені розповідати про це, так само, як і тоді, важко було дивитися на те виявлення найпотаємніших його почуттів, на ту безнадійну, обманом ущасливлену пристрасть, виставлену напоказ публіці. Він стиснув руки й підніс їх до уст, плечі його ходили ходором —

так важко, схвильовано він дихав. Видно, він не вірив своїм очам і вухам, забувши тільки про одне — що їм і справді не треба було вірити.

— Сільвестра! — у щирому захваті прошепотів він.

— Поцілуй мене! — сказав горбань. — Повір, я дозволяю тобі! Я кохаю тебе. Поцілуй мене сюди. — І, відставивши вбік лікоть і відстовбурчивши мізинець, він пальцем показав на свою щоку, біля самого рота.

Маріо нахилився й поцілував його.

У залі запала мертва тиша. То була дивна, моторошна, напружена мить — мить блаженства Маріо. Ілюзія викликала в його серці почуття безмежного щастя; та коли та прикра, неприємна сценка досягла свого апогею, коли губи Маріо торкнулися облудно підставленого йому бридкого тіла, тишу порушив регіт Джованотто ліворуч від нас. А все ж таки в його реготі, брутальному й зловтішному, забринів, як мені здалося, і легкий жаль до обдуреного мрійника — відгомін того самого "poveretto", якому позаздрив чарівник і якого він хотів приточити до себе.

Та не встиг ще завмерти той сміх, як поцілований горбань ляснув нагайкою біля ніжки стільця, і Маріо, прокинувшись, відсахнувся від нього. Він стояв, утупившись очима в порожнечу, усім тілом подавшись назад і притискаючи то одну, то другу руку до своїх споганених уст; раптом він ударив щиколотками себе по скронях, обернувсь і кинувся східцями вниз під оплески глядачів. Чіполла, склавши руки на колінах, глузливо стиснув плечима. Уже внизу Маріо зненацька круто обернувся на бігу, скинув руку вгору, і крізь оплески й сміх прорвалося два короткі, оглушливі постріли.

Зразу ж стало тихо. Навіть танцюристи завмерли, спантеличено витріщивши очі. Чіполла схопився зі стільця і простяг руки, наче хотів

крикнути: "Стійте! Тихо! Усі геть від мене! Що це?" Та за мить уже важко осів на стільці, голова його впала на груди, а потім і сам він боком звалився додолу, та так і лишився лежати — нерухома, безладна купа одягу й кривих кісток.

Зчинилася неймовірна метушня. Дами трусилися й ховали обличчя на грудях у своїх супутників. Одні гукали, щоб хтось викликав лікаря й поліцію. Другі кинулися на сцену. Треті оточили Маріо, щоб відібрати в нього зброю, вихопити з опущеної руки маленький тупоносий механізм, що навіть не скидався на справжній пістолет, ледь помітний ствол якого доля спрямувала в ніким не передбачений, несподіваний бік.

Нарешті ми забрали дітей і повели до дверей, повз карабінерів, що поспішали до зали.

— Уже кінець? — допитувалися діти; вони хотіли впевнитись, що вже нічого не пропустять.

— Так, кінець, — підтвердили ми. Жахливий, фатальний кінець. А все-таки він приніс визволення — так почував я тоді, так почуваю тепер і не можу інакше!

1 Рогалики, смажені в олії (італ.).

2 Обід (італ.).

3 Князь (італ.).

4 Фуджеро! Озвися ж! (італ.).

5 Сироко — сильний теплий вітер південного та південно-східного напряму, характерний для країн Середземномор'я.

6 Заклинач, ілюзіоніст і штукар (італ.).

7 Палац (італ.).

8 Дарунки моря (італ.).

9 Швидше! Починаймо! (італ.).

10 Добрий вечір! (італ.).

11 Страшно, га? (італ.).

12 Він за словом до батька не бігає (італ.).

13 Американська система, правда ж? (італ.).

14 Раз! (італ.).

15 "Вечірній вісник" (італ.).

16 Гульвіси (італ.).

17 Чудово говорить (італ.).

18 Симпатичних (італ.).

19 Ану годі жартувати! (італ.).

20 Він багато п'є (франц.).

21 До ваших послуг (італ.).

22 Добра робота! (італ.).

23 Думайте напруженіше! (франц.).

24 Маріо, шоколад із бісквітом! (італ.).

25 Зараз? (італ.).

26 Це я бідолаха! (італ.).

27 Полковника (італ.).

28 Біда! (італ.).

29 Танцюй! (італ.).

30 Один танок! (італ.).

31 Хлопче мій. (італ.).

32 Вітаю! (лат.).

33 Кельнер (італ.).

34 Вітаю тебе! (італ.).

35 Слід меланхолії (італ.).

36 Ні, синьйоре! (італ.).